

Runstenar

Fläckebo, Gussjö

Fläckebo, Hembygdsgården, Odendisastenen

Kila, Grällsta

Möklinta, Gammelgården

Möklinta, Österbännbäck

Sala, Sala sockenkyrka

Övrigt skrivet om runstenar i Sala kommun

Gussjö, Fläckebo

Runstenen kallades i folkmun ”ryttaren och hästen” då det nere till vänster funnits en mindre sten lutad mot runstenen.

Ur boken *VÄSTMANLANDS RUNINSKRIFTER* av Sven B F Jansson 1964:

Runinskriften har funnits i ett band längs stenens kanter. Inskriften är numera genom vittring så gott som fullständigt utpålånad; i gynnsammaste belysning kunna endast mycket sparsamma spår av ett 25-tal runor skönjas. Varje försök att med ledning av dessa spår rekonstruera inskriften eller delar därav äro dömda att misslyckas. Redan då Celsius undersökte inskriften (i maj 1726) var den till allra största delen oläslig. - - -

Inskrift (enligt Celsius):

...ui...x lit x ri - ...i pun + ...l...lir x ...b... - - - num x - - pi x re - - - niraeftr - ...

KUNGLIGA VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIENS utgåva av kommentarer till
Rannsakningar efter antikviteter 1667-1674.

Redaktion Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre och Carl Ivar Ståhle.
Almqvist & Wiksell 1960.

Delar av s 119-120 och 131:

Ehrwyrdeghe Hr provest, pater, fautor et promotor pl Colende Här j
Fleckebo Sochn hafuer jagh effter vår höga öfuerhetz Strenga befallning,
med flijt ransakat effter Antiquiteter och Monumenter, dock inga andra 55
finnas här, ähn tvenne Ruunsteenar med Ruunska bookstäfuer på en

sijda, hwilka bookstäfuer ähre så förnötte aff watn eller annat, och så
mörka att iagh troor ingen skall kunna läsa them.

I Denn Ena står i Capellanswreten på högsta backan in emoot siön
60 straxt nedan för kyrkian, står ofwan wppå marken ähr 3 alnar hög och
3 quarteer breed, plägar esom offtast falla kull och åter igen vpreesas,
hwad then betyder weet ingen, effter här inga gamla böcker eller skrifter
ther om finnas i Kyrkian.

II Den andra Ruunsteen en står i Gudsiö södergiärdet, på een Reen
65 emillan åkrarna som ähn kallas Ruunsteensreenen, hans högd ähr 2¹/₂
aln, hans bredd en aln, boockstäfuerna ähro så gamla och förnötte så
att the med största möda och beswär skola kunna läsas, och ingen j
Sochnen weet nagot säia hawad han betecknar. befaller præclariss
Dn patrem Gudj. Fleckebo S. den 26 Martij A:o 1667

70

V R:tiam Submissè Colens
Matthias Muræus p. l.
Manu propria

Fläckebo S:n

24 På gudziö giärdet, Står en Runsteen medh Runska bookstäfwer,
och Een Fyrkantig stolpe brede wijdh utan bookstäfwer, Jtem J Capellans
wreten, Een Sönderklufwin Steen medh bookstäfwer. J kyrkian fins Ett
gammalt Rökellse kaar.

Ur Sven B F Janssons bok, *Västmanlands runinskrifter*, Almqvist & Wiksell 1964:

23. Gussjö, Fläckebo sn.

Pl. 20-21.

Litteratur: L 1007. Ransakningarna 1667-84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 9, 22 och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 120, 131); O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 651, 2, s. 21; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 310 (nytrycken 1904, s. 237, s. 178); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige, 8. uppl. (1828), s. 181; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 121; Försök till Antiquarisk-Topografiak Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo härader 1850, s. 48 (ATA); R. Dybeck, Antiquarisk berättelse för år 1862 (ATA), Runa (fol.) 2 (1874), s. 24; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 113 (ATA; tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 32), Fornlemningar i Vestmanland (i: Vitterhetsakademiens Månadsblad 1875), s. 110; Vestmanlands läns kalender 1881, s. 250; E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA).

Äldre avbildningar: Hofberg, teckning i a. a.; Brate, foto 1900 (ATA).

Runstenen står 150 m SÖ om den sydöstligaste gården i Gussjö by, vid norra kanten av landsvägen Gussjö-Smedsbro. Platsen, som av allt att döma är runstens ursprungliga plats, har utmärkts på Geologiska kartbladet »Sala».

Den äldsta kända uppgiften om Vs 23 finns i *Ransakningarna*. Kyrkoherden Matthias Muræus i Fläckebo lämnar »den 26 Martij A:o 1667» följande upplysningar om fornminnen i socknen: »Här j Fleckebo Sochn hafuer jagh effter wår höga öfuerhetz Strenga befallning, med flijt ransakat effter Antiquiteter och Monumenter, dock inga andra finnas här, ähn tvenne Ruunsteenar med Ruunska bookstäfuer på en sijda, hwilka bookstäfuer ähre så förnötte aff watn eller annat, och så mörka att iagh troor ingen skall kunna läsa them.

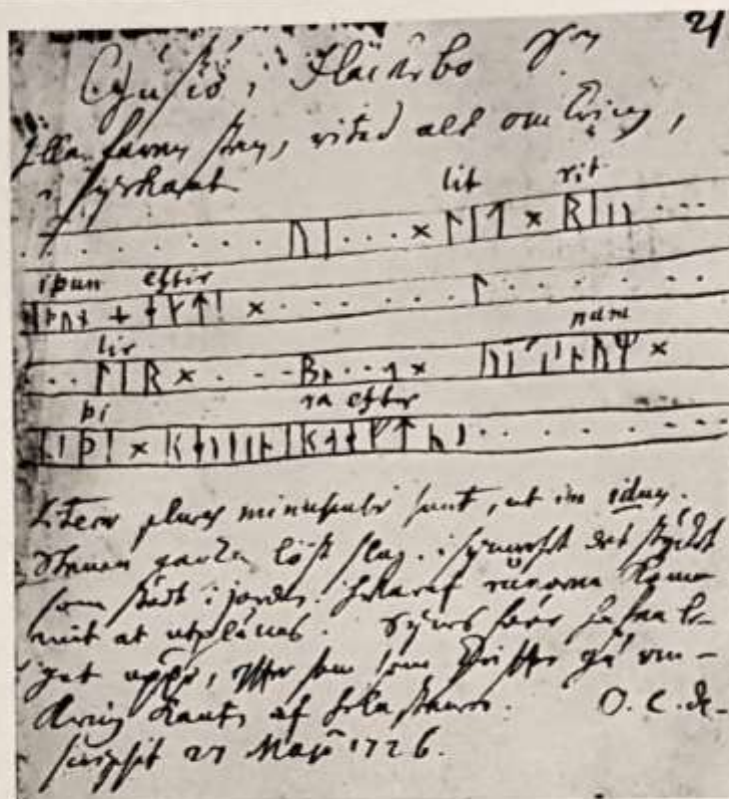

Fig. 37. Vs 23. Gussjö, Fläckebo sn. Efter uppteckning av O. Celsius (F m 60: 2).

I. Denn Ena stäär i Capellanswreten [Vs 24] ... II. Den andra Ruunsteenens stäär i Gudsiö södergiärdet, på een Reen emillan åkrarna som ähn kallas Ruunsteensreenen, hans högd ähr 2½ aln, hans bredd en aln, boockstäfuerna ähro så gamla och förnötte så att the med största möda och beswär skola kunna läsas, och ingen j Sochnen weet nagot säia hawad han betecknar.» — Femton år senare (11/3 1682) avger befallningsmannen Hans Spaak sin »berättellsse uppå dhe uthi Westeråhs Lähn Nambngifne och befundne gamla Antiquiteter»; under Fläckebo sn meddelar han bl. a.: »På gudziö giärdet, Står en Runsteen medh Runska bookstäfwer, och Een Fyrkantig stolpe brede wijdh utan bookstäfwer». — Grau omtalar två runstenar »wid Gusiö byn, uti des södra gärdes». Tydiligen kallar han den av Spaak nämnda, vid sidan av Vs 23 resta stenen »utan bookstäfwer» för en runsten. — I *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning 1850* omtalas »en runsten i södra gärdet vid Gusjö». Inskriften kan »numera ej läsas».

Hofberg anger platsen för Vs 23 på följande sätt: »Vid Gusjö by, ett par hundra famnar sydost från den s.k. Pelle-Pers-gården står i norra vägkanten på gärdet ... en runsten.» — Brate (1900): »Runstenen står på gärdet s. om Gusjön och sydost om byn Gusjö mycket bakåtlutande och nedsjunknen.»

Genom Riksantikvarieämbetets försorg restes stenen på ny grund år 1959.

Mörkgrå glimmerskiffer. Höjd 1,50 m, största bredd 0,95 m. I ristningsytan finnas sex skålgropar. Ristningsytan flagrar i tunna små skivor.

Runinskrift har funnits i ett band längs stenens kanter. Inskriften är numera genom vittring så gott som fullständigt utplånad; i gynnsammaste belysning kunna endast mycket sparsamma spår av ett 25-tal runor skönjas. Varje försök att med ledning av dessa spår rekonstruera inskriften eller delar därav äro dömda att misslyckas. Redan då Celsius undersökte inskriften (i maj 1726) var den till allra största delen oläslig. Han antecknar a. a. s. 21: »Illa faren sten, ritad alt om kring, i fyrkant ... Literæ plures minusculi sunt, ut in *idun*. Stenen ganska löst slag. i synnerhet det stycket som stådt i jorden. hwaraf runorna kommit at utplånas. Synes förr hafva legat uppe, effter som skriften går omkring kanten af hela stenen» (se fig. 37).

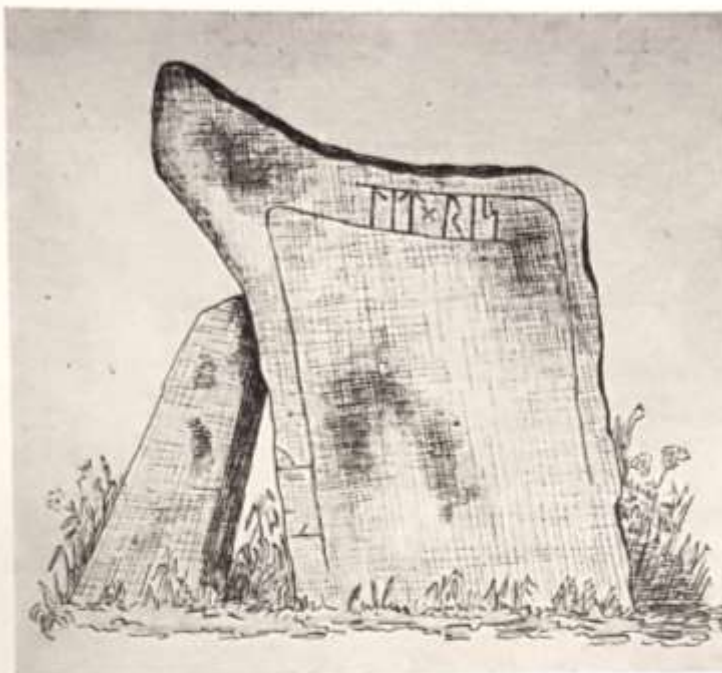

Fig. 38. Vs 23. Gussjö, Fläckebo sn. Efter teckning av H. Hofberg.

Inskrift (enligt Celsius):

...ui...×lit×ri-...ipun+efti×...l...lir×...b...-...-num×--pi×re---niræfta-...

Hofberg, som undersökte Vs 23 år 1871, tyckte sig kunna läsa sex runor. Han skriver: »Denna runstenshäll, som består af lös glimmerskiffer är på sin främre yta aldeles förvittrad, så att endast några linier af slingan samt orden *lit×ris...* nu äro läsliga.» — Brate (1900): »Ämnet är gråsten, gneis, mycket skiffrig och lätt afflagad ... Runorna äro i allmänhet mycket smala och af ristningen saknas början, upp i vänstra öfre hörnet och slutet darsammastädes samt högra långsidan. Inskriften har uppenbarligen börjat i öfre vänstra hörnet och går därifrån utefter toppsidan och högra långsidan, hvars inskrift nästan fullständigt saknas, samt upp efter vänstra långsidan.» Brates läsning förefaller djärv, även om man räknar med att ristningen år 1900 var bättre bevarad än nu. Han markerar nästan alla runorna som osäkra men gör följande försök till rekonstruktion av inskriften: ×--×let×rita...×eft...+sum×biok×i kununklifr.

I den sista runföljden ser Brate ett ortnamn med »konung- till första led. Något dylikt ortnamn synes icke finnas på närmare håll än i Irsta sn., Siende hd, det nuvarade *Konugla*, som i 1371 års skattelängd ... skrifves in *Konuglom* och ... 1399 *Konunglom*.» Därvid anser Brate, att de båda otydliga runorna *ft* i *kununklifr* »antagligen böra ... läsas *om* i stället [för] *ft*.» Brates rekonstruktionsförsök måste betecknas som misslyckat.

Fläckebo, Hembygdsgården

Odendisastenen

Konstnär Rödballe
Titel Odendisastenen
Teknik Runsten
Placering Hembygdsgården, Fläckebo

Salaortens mest berömda runsten. Det sägs att en bonde plöjde fram stenen som då gick i två bitar. Restaurerades och återinvigdes vid Fläckebo Gammelgård den 11 juni 1900.

Texten tolkad inför invigningen 1900 av lektor E. Brate:

BONDE GOD HOLMGÖT LÄT RESA (STENEN) EFTER ODENDISA HUSTRU SIN KOMMER ICKE
TILL HASSMYRA HUSFRU SOM BÄTTRE FÖR GÅRD RÅDER RÖD-BALLE RISTADE RUNOR
DESSA (FÖR) SIGMUND VAR (HON) SYSTER GOD

Ur skriften *Fläckebo kyrka*, Bengt Ingmar Kilström, Västerås Stifts kyrkobeskrivningskommitté 1999:

Enligt en anteckning från 1600-talet stod den då "på högsta backen inemot sjön strax nedanför kyrkan", dvs på det område som nu är kyrkogård. Stenen härrör från 1000-talet och är ristad av den kände runmästaren Balle.

En runstensfest var i måndags anordnad af Fläckebo husbondeförening. Sedan kaffe intagits i den rymliga skolsalen vid kyrkan, samlades inemot 200 personer vid stranden af den väna Fläck-sjön, där en runsten rests. Denna sten, som, delad i 2:e stycken, legat å platsen, hade nu försetts med sinkor och stöd af järn, och tedde sig i sitt ursprungliga skick. Själva inskriften var tydliggjord medelst hvit färg. Blott ett hörn af stenen var borta.

Först fotograferades stenen med omgifning af lektor Brate, "Vintern rasat ut bland våra fjällar" sjöngs och kyrkoherde Thorvall utbragte ett "lefve" för konung och fosterland, hvilket "lefve" åtföljdes af kungssången.

Kyrkoherde Thorvall höll därpå ett inledningsföredrag, hvari framhölls betydelsen af denna fest, som hellre gjorde skäl för namnet "runstensfesten" än "Fläckebo husbondeförenings fest", i anledning af att den sten, omkring hvilken man nu samlats, blifvit sammanfogad och rest, sedan han i spridda delar under århundraden legat än här, än där. Denna minnessten förde våra tankar tillbaka i tiden omkring 1,000 år och manade oss, att göra en jämförelse mellan då och nu. "Här striddes våra faders strid med yxa, svärd och plog". Låtom oss minnas, sade talaren, icke blott den, till hvars minne stenen restes, utan ock den, som ristat dessa tecken. Kanske han var den enda på denna trakt, som kunde åstadkomma dessa minnestecken, bevarade till en sen eftervärld.

Så sjöngs "Vårt land".

Lektor Brate från Stockholm höll därefter ett synnerligen intressant och med spänd uppmärksamhet åhört föredrag om runinskrifterna. Två slag af sådana funnos: en äldre med 24 runor och en yngre med blott 16. För det mesta användes trä som skrifmateriel, hvarför runorna utgöras af lodräta och sneda streck, ej af vågräta eller böjda. Runorna härstamma, enligt danske professor Wimmer, från latinska alfabetet. Flera likheter

visades och flera bevis härför anfördes. Då man ville, att runskriften längre skulle bevaras, så ristades den på stenar eller hällar. De flesta runstenarna äro från den första kristna tiden, hvarpå flera bevis anfördes (Saleby klocka). Runstenarne voro dels grafstenar dels och företrädesvis minnesstenar. Dessa senare restes vanligen vid någon väg, på det att resande skulle bedja för den, hvars minne stenen hugfäste.

År 1833 hade man kännedom om ialles 2,047 runstenar. Dessa funnos i Sverige, Norge, Danmark, England samt på Island och Grönland. Det största antalet — 1,905 stycken — funnos i Sverige, hvaraf 61 inom Västmanland. Den märkligaste runstenen är den s. k. Rökstenen på Röks kyrkogård i Östergötland, ej långt från Örnberg.

Den nu resta stenens inskription lyder i öfversättning:

"Bonde god Holmgöt lät resa stenen efter Odin Disa, hustru sin. Kommer icke husfru till Hassmyra bättre, som för hem råder. Röd Balle riste runor dessa. Sigmund var (här är ett stycke af stenen borta med ett ord eller två) syster god."

Föredraget slutades med Runebergs ord: "Här striddes våra faders strid etc.", hvarefter ett 3-faldigt "hurra" utbragtes och "Du gamla, du friska" afsjöngs.

Följde så direktör Holmbergs lärarika föredrag om "Kvinnan såsom en uppbyggande och nedbrytande makt". Kvinnan skall dana ett både andeligt och kroppsligt friskt släkte, lära sina barn älska sanning och lydnad. Under första året bör modern lyda barnet — därefter skall barnet lyda modern. Sedan det blifvit större bör det komma ut från hemmet någon tid för att bättre lära sig förstå hemmets värde m. m. Vårt folk behöfver "födas på nytt", likasom många af våra nä ingar nu gjort och gör. Då skall icke vårt land och folk såsom nu blifva okänt öfver hela världen såsom ett land där de värsta våldsdåd begås. Många hem äro nog bättre nu än förr — men många äro också sämre. Denna minnessten bör mana oss att likna denna Holmgöts goda hustru, och jag vet, att hundraden och tusenden göra det. Så skola också våra efterkommande se och höra att ett släkte lefvat, som är värdt att minnas. Då blifva kvinnorna drottningar, och de pelare, som skola bevara vårt samhälle för kommande strider och bära vårt minne till en sen eftervärld likasom Odin Disas i Hassmyra.

Till sist "Stilla skuggor" vid den nedgående solens afskedshälsning invid Fläck-sjöns väna strand, denna minnesrika afton, som sent glömmes af dem, som voro närvarande.

Sala-Posten augusti 1907:

Runstenen vid Fläcksjön.

I Fläckebo socken är vid stranden af Fläcksjön på kyrkoherdeboställets ägor rest en runsten. Den har varit sönderslagen midt ltu, och i Graus beskrifning af Västmanland, tryckt år 1752, angifves ena halfvan som förkommen; äfven ett stycke af ena ändan var då borta och stenen förklarades vara omöjlig att tyda. Den bortkomna delen har emellertid i våra dagar tillrättafunnits och stenen hopfogats med cement och stadiga järnkrampor, hufvudsakligen genom församlingens kyrkoherde O. Thorvalls försorg.

Vår kanske förnämste runkännare lektor Brate har tolkat inskriften, som han anser härstamma från 1200-talet, således den kristna tiden. I hans öfversättning lyder inskriften så: »Den gode bonde Holmgöter lät resa (denna sten) efter Odinsdisa, sin hustru. Kommer icke till Hassmyra hustru bättre, som för gården råder. Sigismund var hon syster god. Bale den röde

ristade dessa runor».

Huru mycket säger icke denna inskrift. Min blick, säger en iakttagare, flög ut öfver denna uråldriga, minnesrika näjd till det midt öfver sjön liggande gamla Brahegodset Axholm, under många somrar uppehållsort för den sköna Ebba Brahe; den sökte längs efter stranden norr om kyrkan den gård, som för 700 år sedan bar samma namn som nu: Hasvimur = Hassmyr och som sålunda med sina anor förlorar sig i den grå forntiden. Och för min inre syn trädde fram bilden af forntidens svenska kvinna, hög och majestätisk i sedlig renhet, aldrig sviktande i trohet, lefvande pliktkänsla, flärdlöshet och duglighet. En skön minnesvård fick hon af sin make. Och efter så många hundra år talar ännu den gode bonde Holmgöter till oss ur djupet af sitt hjärta den sörjande, trofasta kärlekens tacksägelse- och lofsångsord.

KUNGLIGA VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIENS utgåva av kommentarer till
Rannsakningar efter antikviteter 1667-1674.

Redaktion Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre och Carl Ivar Ståhle.
Almqvist & Wiksell 1960.

Delar av s 119-120:

Ehrwyrdeghe Hr provest, pater, fautor et promotor pl Colende Här j
Fleckebo Sochn hafuer jagh effter vår höga öfuerhetz Strenga befallning,
med flijt ransakat effter Antiquiteter och Monumenter, dock inga andra 55
finnas här, ähn tvenne Ruunsteenar med Ruunska bookstäfuer på en

sijda, hwilka bookstäfuer ähre så förnötte aff watn eller annat, och så
mörka att iagh troor ingen skall kunna läsa them.

I Denn Ena står i Capellanswreten på högsta backan in emoot siön
60 straxt nedan för kyrkian, står ofwan wppå marken ähr 3 alnar hög och
3 quarteer breed, plägar esom oftast falla kull och åter igen vpreesas,
hwad then betyder weet ingen, effter här inga gambla böcker eller skrifter
ther om finnas i Kyrkian.

II Den andra Ruunsteen en står i Gudsiö södergiärdet, på een Reen
65 emillan åkrarna som ähn kallas Ruunstensreenen, hans högd ähr 2¹/₂
aln, hans bredd en aln, boockstäfuerna ähro så gambla och förnötte så
att the med största möda och beswär skola kunna läsas, och ingen j
Sochnen weet nagot säia hawad han betecknar. befaller præclariss
Dn patrem Gudj. Fleckebo S. den 26 Martij A:o 1667

70

V R:tiam Submissè Colens
Matthias Muræus p. l.
Manu propria

Ur Sven B F Janssons bok, *Västmanlands runinskrifter*, Almqvist & Wiksell 1964:

24. Hassmyra, Fläckebo sn. Nu vid Hembygdsgården.

Pl. 22-23.

Litteratur: L 1005 och 1006. Ransakningarna 1667-84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 9, 22 och i Ransakningar efter antikviteter bd 1, h. 1, 1960, s. 120, 131); O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 651, 2, s. 24 f.; O. Grau, Beskrifning öfver Västmanland (1754), s. 310 (nytrycken 1904, s. 237 och s. 178); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige, 8. uppl. (1828), s. 181; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 121; Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo Häradet inom Westerås Län 1850, s. 47 f. (ATA); R. Dybeck, Antiquarisk berättelse

70

VÄSTMANLAND, NORRBO HD.

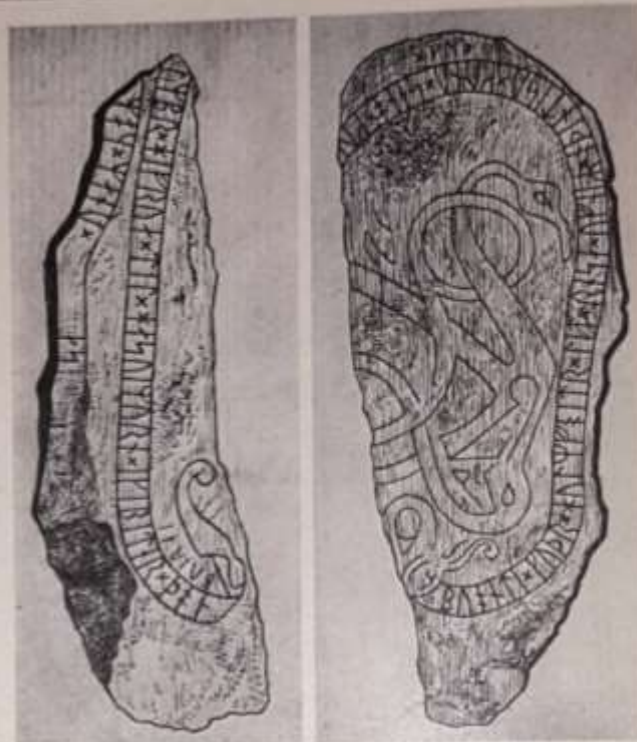

Fig. 39. Vs 24. Hassmyra, Fläckebo sn. Efter teckningar av H. Hofberg.

för år 1859, 1860, 1862 (ATA), Runa (fol.) 2 (1875), s. 24; O. Gumbelius, Några ord till upplysning om bladet »Sala» (1868), s. 126; H. Hofberg, Västmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 112 f. (ATA; tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 31). Fornlemningar i Västmanland (i: Vitterhetsakademiens Månadsblad 1875), s. 110; L. Ersson, Fornminnen inom Västmanland (ATA); Västmanlands läns kalender 1881, s. 250; E. Brate och S. Bugge, Runveiser (ATS 10: 1), s. 224-227 (se f. ö. registret); E. Thurfors, Westmannia Sacra, s. 482 (ATA); Sala Allehanda den 11/4 1900; E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA), Brev den 22/4 1900 till H. Hildebrand (ATA), Svenska runristare (1923), s. 51; R. Steffen, Isländak och fornsvensk litteratur i urval (1905), s. 169, Svenska litteraturens historia 1 (1923), s. 30; H. O. Thorvald, På Fläckebo kyrkvall (i: Julbok för Västerås stift 1919), s. 63 f.; Handlingar 1925 i ATA; H. Rydh, Kvinnan i Nordens forntid (1926), s. 123; S. Kjersén, Östra Västmanland (1927), s. 64; En förnäm runsten (artikel, sign. Rustik, i Västmanlands läns tidning den 22/4 1928); B. Engström, Västmanlands forntid (i: Landskommunernas tidskrift 1929), s. 227; H. Pipping, Gömda bindrunor (i: SNF 23: 2), s. 15 f.; E. Hjärne, Rod och runor (i: HVSUÅ 1946), s. 85, not 3; C. J. S. Marstrand, Joruns inskrift på Ålstadstenen (i: NTIS bd 14, 1947), s. 290; B. Bergman, Uppländsk run- och bildstensristning (1948), s. 117 f.; C. Mangård, Storkommunen (i: Västerfärnebo. En sockenbeskrivning, 1951), s. 415; O. Björnånger, Kolsvabygdens historia (i: Kolsvabygd 1955), s. 70; N. Nygren, Hembygdsgårdar och museer i Västmanlands län (i: VFÅ 40, 1957), s. 97; Västmanland (Allhem, 1957), s. 41, 71; E. Oxenstierna, Die Wikinger (1959), s. 150; S. B. F. Jansson, The Runes of Sweden (1962), s. 115, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 129.

Äldre avbildningar: Hofberg, teckningar (i a. s. 1871; återgivna i VFÅ 3); Brate, foto 1900 (ATA; återgivet i Rydh a. s.); E. Läljeröth, foto (i: Västmanland, Allhem, 1957, s. 41).

Runstenen står rest på Fläckebo hembygdsförenings område, omkring 250 m SV om Fläckebo kyrka. Stenen har sin plats vid den gångstig, som leder in på området.

I Ransakningarna finnas följande uppgifter om Vs 24, insända av kyrkoherden Matthias Muræus år 1667 (jfr ovan s. 67 f.): Runstenen ståår i Capellanswreten på högsta backan in emoot siön straxt nedan för kyrkian, ståår ofwan wppå marken åhr 3 alnar hög och 3 quarteer breed, plågar esom oftast falla kull och åter igen vpreesas, hwad then betyder weet ingen, efter här inga gamla böcker eller skrifter ther om finnas

Fig. 40. Vs 24. Hassmyra, Fläckebo sn. Från runstensfesten i juni 1900. Foto O. Thorvall.

i Kyrkian.» I Hans Spaaks »berättelsse» av år 1682 nämnes »J Capellans wreten, Een Sönderklufwin Steen medh bookstäfwer». — Celsius, som undersökte Vs 24 den 30 maj 1726, har tydligen ej insett, att de två delarna av stenen, som ju redan på 1600-talet var »Sönderklufwins», hörde tillsammans. Han behandlar de två hälfterna som två defekta runstenar. Den ena »runstenen», dvs. den högra hälften, befinner sig »nedan för Kyrkian wid Siön, i Capellans wreten», den andra »straxt bredewid den föregående» (L 1005: »Capellans wreten, nära kyrkan; L 1006: »straxt derjemte»). — Grau (1754): »Eljest finnas i denna sockn åtskilligstades Runstenar, nämligen en i Capellans wreten på högsta backen inemot sjön, straxt nedan för Kyrkan, af 3 alnars högd 3 quarters bredd.» I »Rättelser och Tilökningar» skriver Grau (tydligt efter Celsius): »halfwa Runstenen mitt efter är bortslagen och förkommen, äfwen et stycke på ändan borta». — *Försök till Anti-quarisk-Topografisk Beskrifning 1850*: »På högsta backen inemot sjön, i Koministernas vret, finnes en runsten.» Inskriften kan »numera ej läsas».

I sin reseberättelse för år 1860 skriver Dybeck: »I Fläckebo socken undersöktes den märklige runstenen vid Kappellansgården ... Stenen ligger lös på marken och är ituslagen. Han kräver skyndsamt omvårdnad.» — O. Gumælius (1868): En runsten finns »i den s. k. kaplansvreten nere vid sjölandet, S.W. om kyrkan ... till hälften begravnen i jorden».

Hofberg, som i likhet med Celsius (och Liljegren) uppfattade den kluvna runstenen som två olika runstenar, skriver år 1871: »På Prestgårdens egor i den s. k. Kaplans-vreten, vester om kyrkan ligger i slutningen nedemot sjön, ungefär trettio alnar från stranden, en omkullfallen Runsten (Lilj. 1005), som till en del befanns öfverväxt af grästorfvän ... På s. ställe, tio steg nordost om den nu nämnda stenen ligger litet högre upp i backslutningen en annan Runsten (Lilj. 1006).»

I ett brev till riksantikvarien Hans Hildebrand den 29 juni 1900 skriver Erik Brate: »I Fläckebo sn ...

deltog jag d. 11 juni i en fest vid resningen af därvarande runsten, uppkallad efter 'kapellansvreten'. Festen var föranstaltad af Fläckebo husbondeförening, ordf. kyrkoh. Thorvall. Föreningen hade nedlagt icke så liten möda och kostnad på att sammanföra den ansevärd stenens två stycken och hopfoga dem med järn, och det är att hoppas, att minnesmärket nu skall blifva bestående för långliga tider.» Runstensfesten skildras i Sala Allehanda den 13/6 1900: »Sedan kaffe intagits i den rymliga skolsalen vid kyrkan, samlades inemot 200 personer vid stranden af den väna Fläcksjön, där en runsten rests. Denna sten, som, delad i 2:ne stycken, legat å platsen, hade nu försetts med sinkor och stöd af järn, och tedde sig i sitt ursprungliga skick. Själfta inskriften var tydliggjord medelst hvit färg. Blott ett hörn af stenen var borta. Först fotograferades stenen med omgifning af lektor Brate, 'Vintern rasat ut bland våra fjällar' sjöngs och kyrkoherde Thorvall utbragte ett 'lefve' för konung och fosterland, hvilket 'lefve' åtföljdes af kungssången. Kyrkoherde Thorvall höll därpå ett inledningsföredrag, hvori framhölls betydelsen af denna fest, som hellre gjorde skäl för namnet 'runstensfesten' än 'Fläckebo husbondeförenings fest', i anledning af att den sten, omkring hvilken man nu samlats, blifvit sammanfogad och rest, sedan han i spridda delar under århundraden legat än här, än där ... Låtom oss minnas, sade talaren, icke blott den, till hvars minne stenen restes, utan ock den, som ristat dessa tecken. Kanske han var den enda på denna trakt, som kunde åstadkomma dessa minnes-tecken, bevarade till en sen eftervärld. Så sjöngs 'Vårt land'. Lektor Brate från Stockholm höll därefter ett synnerligen intressant och med spänd uppmärksamhet åhördt föredrag om runinskrifterna ... Föredraget slutades med Runebergs ord: 'Här striddes våra fäders strid etc.', hvarefter ett 3-faldigt 'hurra' utbragtes och 'Du gamla, du friska' afsjöngs. Följde så direktör Holmbergs lärorika föredrag om 'Kvinnan såsom en uppbyggande och nedbrytande makt' ... Många hem äro nog bättre nu än förr — men många äro också sämre. Denna minnessten bör mana oss att likna denna Holmgöts goda hustru, och jag vet, att hundraden och tusenden göra det. Så skola också våra efterkommande se och höra att ett släkte lefvat, som är värdt att minnas. Då blifva kvinnorna drottningar, och de pelare, som skola bevara vårt samhälle för kommande strider och bära vårt minne till en sen eftervärld likasom Odin Disas i Hassmyra.»

Genom Riksantikvarieämbetets försorg igenkittades sprickor i stenen år 1959.

Grå gnejs med knottrig och vittrad yta. Höjd 2,15 m, största bredd (något nedanför stenens mitt) 1,22 m. Ristningen är delvis grund. Stenen är på längden kluven i två nästan lika stora delar. Upptill till vänster har ett stycke av stenen gått förlorat, varigenom inskriften har skadats.

Inskrift:

buonti × kuþr × hulmkoetr × lit × resa × uften × opintisu × kunu × seno × kumbr × hifrya × til ×
5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

hasuimura × iki betr × þon × byi raþr roþbalir × risti × runi × þisa × sikhmuntar × uar ... sestr × kuþ
65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120 125

Boandi goðr Holmgautr let reisa æftir Odindisu, kunu sína.

*Kumbr hifrya
til Hasvimyra
æigi bætri,
þan byi raðr.
Rauð-Ballir risti
runir þessar.
Sigmundar var [Odindis]
systir goð.*

»Gode bonden Holmgöt lät resa (stenen) efter Odendis, sin hustru. Det kommer icke till Hassmyra en bättre husfru, som råder för gården. Rödballe ristade dessa runor. Till Sigmund var Odendis en god syster.»

Till läsningen: Inskriften börjar vid ormhuvudet nedtill till höger på stenen. Före 1 **b** finns ej sk. 3 **o** har dubbelsidiga, snett ned åt höger riktade bistavar. Samma form ha fyra av inskriftens fem bevarade **o**-runor; endast 47 **o** har uppåtriktade bistavar. 4 **n** har, i likhet med inskriftens övriga **n**- och **a**-runor, ensidig bistav. Skiljetecknet efter 6 **i** består av ett stort kryss, försett med tydliga ovala slutpunkter. Samma originella form ha nästan alla inskriftens sk. 7 **k** är ej stunget, ej heller 8 **u** och 15 **k**. 17 **e** är tydligt stunget med en oval punkt. 21 **i** är ej stunget. 24 **e** är stunget med en kraftig, rund punkt; likaså 30 **e**. 27 **u** är ej stunget, ej heller 34 **i** och 37 **i**. 45 **e** är tydligt stunget med en rund punkt. 49 **u** genomkorsas av den stora brottsprickan; runan har därför skadats i toppen. 54 **i** är djupt och tydligt. 57 **y** är säkert. I 63 **a** är bistaven något nedåtriktad, utan tvivel för att icke sammanstötta med bistavarna i den föregående runan 62 **h**. I 65 **u** finnas spår av en felristning: från huvudstaven utgå **m**-bistavar. Ristaren har alltså först ristat **hasm**, vilket han sedan ändrar till **hasu**. 66 **i**, som står trångt mellan 65 **u** och 67 **m**, är fullt tydligt. I 68 **u** finns en fördjupning, som av allt att döma är naturlig. 69 **r** står på ett ojämnt ställe; runans övre del har på grund därav fått en något oregelbunden form. Till höger om huvudstaven i 70 **a** finns en djup, naturlig fåra i ytan. 71 **i** är ej stunget, ej heller 72 **k**. Sk saknas efter 73 **i**. 74 **b** har oregelbunden form med bistavarna ansatta långt ifrån varandra. 75 **e** är stunget med en mycket djup punkt. Runföljden 81 **b**-87 **r** står innanför den stora runslingan vid ormens stjärt nedtill till vänster på stenen. 82 **y** är stunget; punkten är ganska grund men alldeles säker. Sk saknas efter 83 **i**. 87 **r** har bistaven i en naturlig spricka i stenen. Runföljden 88 **r**-128 **p** står i ett särskilt runband, som börjar nedtill till vänster, löper längs ristningsytans vänstra kant och slutar upptill på stenen. Yttre ramlinje saknas vid runföljden 88 **r**-120 **a**; där gör ristningsytans kant tjänst som begränsningslinje. Vid 121 **s**-128 **p**, som står i stenens topp, har den övre ramlinjen ristats, medan däremot nedre ramlinje saknas. Före 88 **r** finnas inga spår av sk. I 88 **r** är bistaven blott svagt krökt. Efter 90 **p** finns ej sk. 95 **r** är säkert. Till vänster om huvudstaven i 99 **t** finns en djup, naturlig urgröppning. 106 **i** är ej stunget; en svag fördjupning ovanför huvudstavens mitt är säkerligen naturlig. I 108 **a** är bistaven svag men fullt säker. 110 **i** är ej stunget. 111 **k** har förlorat bistavens övre del. På båda sidor om 112 **m** finnas naturliga fördjupningar i stenytan. Efter 120 **a** kan möjligen yttersta delen av ett sk spåras. Därefter är ett stycke av stenen bortslaget; avståndet mellan 120 **a** och 121 **s** är 30 cm. På detta sedan länge förlorade stycke har plats funnits för sju runor och två sk. 122 **e** är tydligt stunget. 126 **k** är ej stunget. Sk saknas efter 128 **p**.

Celsius: **buonti** × **kuþr** × **hulmkoatr** × **lit** × **resa** × **ufter** × **opintisu** × **kunu** × **seno** × **k** - ... **sestr** × **kuþ**. Han anmärker: »Effter gud, war icke något tecken till mehra In skrip. Af denna stenen är ett stort st. borta.» Inskriften på den andra hälften av stenen läser Celsius på följande sätt: ... **Imbr** × **hifrya** × **til** × **hasuimurn** × **ikibetr** × **þon** × **byirai** **ropbalir** × **risti** × **rūni** + **þisa** × **sihmuntar** ... — Hofberg: **buonti** × **kuþr** × **hulmfoitr** × **lit** × **resa** × **ufiia** × **opintisu** × **kunu** × **seno** × **ku** - **Imbr** × **hifrua** × **til** × **hasuimurn** × **ikibiter** × **þon** **buirai** ... - ... **sa** ... × **unax** × **uor** ... × **kuþ**. — Brate (1900): »Inskriftens första namn är **hulmkoetr**, runan **e** har pricken hufvudsakligen på högra sidan. I **ufter** har **e** verkligen prick, så ock **e** i **seno**. På båda **a** i **hasu-mura** är kännestreckket vänstersidigt, riktat snett ned åt höger.

Det första fullständiga tolkningsförslaget lämnar Sophus Bugge i *Runverser* (1887-91), s. 225 f. Bugge skriver: »Jeg forstaar Indskriften, phonetisk omskreven, saaledes: *búandi góðr Holmgotr lét resa oftir Óðindisu kunu sina góða, sostið Gud* ...

*Kumbr hífróa
til Hasumýra
égi betri
þan Óðindis.
Röð-Baler risti
rūni þessa.
Sigmundar var barn,
bý er átti.*

»Den gode Bonde Holmgöt lod reise (denne Sten) efter Odendisa, sin gode Kone, Gud ...'s Söster. Der

kommer ikke en bedre Husfrue til Hasmyra end Odendis. Baler den röde ristede disse Runer. Hun var Datter af Sigmund, som eiede Byen.»

Bugge framhåller i sin kommentar bl. a. följande: »Naar Holmgöt betegnes som *bóandi góðr*, er det første af disse Ord snarere at forstaa som 'Bonde, Jordegodsbesidder', end som 'Husbonde'. **kup** ... efter **sesta** maa være Begyndelsen af et med *Guð*- sammensat Navn i Genetiv.» — Om **hifrya** skriver Bugge: »Man vil ikke faa rigtigt Udtryk ved at forstaa dette som **hif frúa** og ved at tage **hif** som Adj. = *hæf* ... og **betr** som et Adverbium, der bestemmer dette Adjectiv. Efter Sammenhængen synes **hifrúa** at maatte betegne d.s.s. *húsfrúa* ... — **betr** er efter min Formodning forkortet skrevet for **betri** (**betre**) eller feillæst.»

Brate översätter (i *Svenska runristare*, 1925) inskriften på följande sätt: »Bonde god Holmgöt lät resa efter Odindisa, sin hustru. Kommer husfru till Hasmyra icke bättre, den för boet råder. Röd-Baller ristede dessa runor. Till Sigmund var (hon) syster god.»

Inskriften örjar på vanligt sätt med en prosasats, som upplyser om vem som lät resa stenen, och till villkens minne den står. Efter denna inledningssats övergår ristaren till versform; hela fortsättningen av inskriften är versifierad och består av en fullständig fornyrdslagstrof, i vilken den döda hustruns eftermäle formas. I denna hyllningsstrof äro också två versrader inskjutna, som lämna uppgift om vem som har ristat runorna. Placeringen av satsen med ristarens namn är, som redan Bugge har framhållit, något överraskande och ej helt lyckad: »De to Verslinjer, som vedkomme Runeristeren, skille uheldig hvad der vedkommer den Afdøde i to Dele» (*Runverser*, s. 227).

Vs 24 är rest av »den gode bonden» *Holmgautr* till minne av hans hustru *Odindis*. Båda dessa personnamn ha tydligen varit synnerligen ovanliga. *Holmgautr* förekommer eljest endast en gång i runinskrifternas stora namnförråd, nämligen på U 210: **hulmku**t (ack.). I medeltida källor saknas det helt och hållet. Eljest äro namn på *Holm*-vanliga i vikingatidens svenska namnskick; se E. Wessén, *Nordiska namnstudier* (1927), s. 104 f. Vad namnet *Odindis* beträffar ger Vs 24 det enda belägget över huvud taget. Namn med *Odin*- som förled äro mycket sällsynta; se *Nordisk kultur* 7 (1947), s. 258. *Dis(a)* är kortform till de ganska talrika kvinnonamnen, sammansatta med ordet *dis* f. 'mytiskt kvinnoväsen' (t. ex. *Froydis*, *Hialmdis*, *Diselfn*); se *Nordisk kultur* 7, s. 260 f. och M. F. Lundgren, *Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige* (1878), s. 25 f., *Spår af hednisk tro och kult i fornsvenska personnamn* (1880), s. 26 f. Bugge antager, att namnet i nominativ har haft formen *Odindis*, ej *Odindisa*, »uagtet Accus. her har Formen *Óðindisu*, thi svag Form af Casus obliqvi ved Siden af stærk Form af Nominativ forekommer oftere ved Navne». I runinskrifterna finns ackusativformen av ett kvinno-namn med efterleden *-dis* belagd två gånger, nämligen *Øydisi*: **at: autisi** (Sö 357), **at: aytisi** (U 808). I båda fallen har alltså namnet *Øydis* ändelsen *-i* i ackusativ, vilket ju är den regelbundna formen. *Odindisu* (ack.) på Vs 24 möjliggör sålunda antagandet av nominativformen *Odindisa*, men det förefaller dock sannolikast, att efterleden har haft stark form liksom *Froydis* och *Øydis* (alltså *Óðindis*; dat. och ack. *Óðindisu*).

På det förlorade stycket av runslingan mellan 120 a och 121 s har av allt att döma namnet *Odindis* en gång stått. Det bortslagna stycket har nämligen gett plats för sju runor och två skiljetecken, om man räknar med det på detta parti av ristningen normala avståndet mellan runorna (se ovan »Till läsningen»). Under sådana omständigheter kan knappast något annat ord här komma i fråga än den dödas namn. Satsen bör sålunda kunna suppleras på följande sätt: **sikmuntar** × **uar** × **opintis** × **sesta** × **kup**, *Sigmundan var Odindis systir god*.

Odendis' broder hette alltså *Sigmundr*. Detta namn är nu belagt i ytterligare nio svenska runinskrifter: U 777 Alsike k:a (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 168 f.); Södra Lunger, Götlanda sn, Närke (se Jansson i *Från bergslag och bondebygd* 1952, s. 10); Sö 162; L 1082 Byn, Sättna sn, Medelpad; Ög 31; Sm 23 och 59; Dagstorp, Skåne (DR 325). I Danmark har namnet varit sällsynt, medan det västnordiskt är »urgammalt och mycket brukligt, i synnerhet på Island» (Lind, *Norsk-isländska dopnamn*).

Vs 24 är signerad av runmästaren Balle. Han tecknar sig här på ett originellt sätt som **ropbalir**, vilket utan tvivel måste återge ett *Raud-Ballir*. På en annan västmanländsk runsten kallar han sig **bali hin rauði**,

Balli hinn rauði; se Vs 15. Eljest namnger han sig alltid som **balli**. På Vs 24 har namnet sålunda stark form, *Ballir*, medan det eljest alltid möter oss i den svaga formen *Balli*. Det förefaller onekligen något egendomligt, att ristaren själv ger sitt namn olika form. Växlande former förekomma emellertid även i några andra namn: *Gylfir*, *Gylfi*; *Gyllir*, *Gylli*; *Vilir*, *Vili*; *Sölvir*, *Sölvi*; *Mimir*, *Mimi*. Helt uteslutet är likväl ej, att formen **ballir** kan bero på en tillfällighet: Balle kan här ha gjort sig skyldig till en felristning på grund av att följande ord börjar med *r*. För detta talar, att han ristar **balir**, ej som man skulle vänta **balla**. — Förleden *Rauð-* åsyftar, liksom epitetet (*Balli*) *hinn rauði* (Vs 15), snarast färgen på ristarens skägg eller hår. Från västnordiskt område kunna nämnas många namn av detta slag: *Rauð-Sveinn*, *Rauð-Ulfir*; *Dorsteinn hinn rauði*, *Egill hinn rauði*; *Eiríkr rauði*. U 643 är rest efter en man med namnet *Andvettir rauði*. (Om en viss skillnad i betydelsen mellan namntyperna med och utan artikel se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3, 1956, s. 40.) Ett mansnamn *Rauðr* förekommer på U 245, 619 och Ög 104. *Rauði* på Ög 23. *Rauð-Ballir* kan jämföras med mansnamnet **blakari** på U 61; detta kan nämligen knappast uppfattas på annat sätt än som *Bla-Kari* och torde ha haft innebörden »den svartlockige».

I inskriften förekommer också ett ortnamn: **hasuimura**. (I denna runföljd finnas spår av felhuggning: ristaren har först ristat **hasm**, vilket han ändrar till **hasum**; därefter har han mellan **u** och **m** inskjutit en *i*-runa. Detta torde visa, att Balle har varit osäker på hur ortnamnet skulle ristas.) Eftersom **hasuimura** föregås av prepositionen *tíl*, måste ortnamnet stå i genitiv, här i gen. plur. Senare leden i ortnamnet — **mura** — innehåller appellativet 'myr' (fsv. *myr*, isl. *mýrr*, f.; gen. pl. fsv. *myra*).

Med runföljden **hasuimura** åsyftas således den by Hassmyra, på vilkens mark runstenen restes. I en skattelängd för östra Västmanland av år 1371 finner man byns namn två gånger: *Joan in Hasumyrum viij marcas*; *Gonnarus in Hasumurum iij marcas* (se *VFA* 3, 1884, s. 75). År 1399 (⁹/₁₀): *hasamyrom* (Västerås; or. i DaRA).¹

Inskriften börjar med orden *Boandi goðr Holmgautr*. Den framförställda appositionen har i denna förbindelse uppenbarligen bestämd betydelse: »Den gode bonden Holmgöte». Högbystenens inskrift (Ög 81) ger exempel på detta ålderdomliga och poetiska uttryckssätt, väl känt från forntida diktning. Runstrofen på den östgötiska stenen börjar: *Goðr karl Gulli*, »Den gode bonden Gulle»; inne i strofen förekommer på samma sätt *frökn drængn Ásmundr*, »den tappre kämpe Ásmund». Ur språkhistorisk synpunkt äro dessa artikellösa uttryck med bestämd betydelse av intresse: »Det är möjligt, att man i dylika exempel har att se rester av en gammal uttryckstyp, som ligger före utbildningen av den svaga adjektivböjningen», framhåller E. Wessén i *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 38; i en not s. s. tillägges: »Även i isl. finnas rester av den äldre konstruktionen adj. i stark form jämte subst. utan artikel; särskilt i diktningen, som ju ofta har bevarat en ålderdomligare syntax än prosaspråket.»

Inledningssatsen gör genom sin stilisering och genom sin välberäknade rytm ett konstnärligt intryck; den anslår en ton, lämpad som inledning till den följande strofen.

Det är uppgifterna i denna strof om den döda hustrun, som har tilldragit sig ett allmänare intresse. »Odindisastenen» har återopats i populära framställningar för att belysa den nordiska kvinnans ställning under forntiden.²

¹ Bugge har i *Runverser* (s. 226) framlagt följande förslag till tolkning av ortnamnet: »Förste Led kommer vistnok af Adj. *hœu*, *graa*, hvoraf Stedsnavnet *Haskollar* (d. e. *hœs-kollar*, Graatoppe) i Norge. Navnet betegner altsaa 'de graa Myrer'. *Hasumyra* — *hinna hasu myra* er en Sammensætning som *Heitakristr*.»

² »Man har sagt att detta är den äldsta i svensk skrift bevarade hyllningen åt kvinnan i Norden», heter det t. ex. i en artikel i *Västmanlands läns tidning*. Författaren fortsätter: »Bonde god Holmgöt var tydligen ingen slät karl, utan även han en framstående person. Att så var, därom vittnar den omständigheten, att han lät den tidens mest framstående runomästare, Balle, ... hugga stenen ... Sålunda finna vi i det undangömda och idylliska Fläckebo ett mycket tidigt minnesmärke över en svensk bondekvinna, som fyllt sin plats i livet så, att vittnesbördet därom ännu minst 900 år efter hennes bortgång formligen lyser över bygden.» — Oxenstierna (a. a., 1959): »Gegenüber Edda und Heldendichtung, welche die tragischen Walküren und Brynhilden allzuhoch preisen, wollen wir lieber der Sprüche gedenken, die gesunde, zärtliche und schätzende Gefühle verraten. Gerade die Kurzform der Runeninschriften mit ihrer lebensnahen Frische lässt uns das zwischenliegende Jahrtausend überbrücken und die Menschen uns zeitlos nahe kommen. Ein klares Urteil schreibt und dichtet ein Bauer(!) westlich Stockholms.»

Odindis har enligt inskriften varit **hifrya** på Hassmyra. Detta sammansatta ord, som i strofen allittererar med **hasuimura**, är eljest ej belagt. Innebörden är emellertid uppenbarligen 'husfröja', 'husfru'. Båda sammansättningslederna äro väl kända. Förleden *hi-* (germ. **hiwa-* 'familj', 'hushåll') är samma ord som ingår i isl. *híbýli*, *hybýli* 'hus och hem'; sv. »hybbles. Ordet är besläktat med isl. *hiú*, fsv. *hion* n. pl. »säkta makar». En maskulin motsvarighet till *hifrya* finns i got. *heiucafrauja* 'husbonde'.

I *Kumbr hifrya ... æigi bætri, þan byi raðr* finner man ett exempel på partikellös relativsats. I denna ställning var relativpartikel obehövlig under äldsta tid; se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 230 f. Den likaledes av Balle signerade Vs 15 ger också ett exempel på detta ålderdomliga språkbruk: *Stein hafin rettan, þann standa ma ...*

Inskriftens sista sats, *Sigmundar var [Odindis] systir goð*, är starkt koncentrerad, men innebörden är fullt klar. Genitiven *Sigmundar* har placerats i satsens början på grund av versens krav. Placeringen var också lämplig därför, att *Sigmundr* icke tidigare hade nämnts i inskriften.

Höjdpunkten i hyllningen till husfröjan på Hassmyra utgöres av satsen *þan byi raðr* 'den som råder för gården'. Satsen leder tanken till den ålderdomliga giftermålsformel, som är bevarad i Upplandslagens och Västmannalagens ärvdabalk, där det heter, att kvinnan skall givas mannen »till heder och till hustru och till att dela hans säng, till lås och nycklar och till laga treding, och till allt det som han äger i lösöre och förvärva kan» ... (*Västmannalagen*, Ärvdabalken 3).

Hassmyra-stenen förtjänar den stora uppmärksamhet, som den sedan länge har tilldragit sig. Inskriften är en av Västmanlands allra viktigaste. Den är signerad av den berömde runmästaren Balle, vilkens huvudsakliga verksamhetsområde har varit västra Uppland. I Västmanland har han namngett sig på ytterligare en runsten, nämligen på Kyringe-stenen (Vs 15). Dessa båda västmanländska representanter för Balles konst framstå som hans ståtligaste verk. Ur ornamentalt synpunkt äro de karakteristiska för denne mästare, främst genom de fyrfotade rundjurens långt utdragna halsar och genom slingflätningen. Likaså kan det sägas vara typiskt för honom, att han ger inskrifterna versifierad form.

Anmärkningsvärt är, att Balle i Vs 24 och Vs 15 brukar o-runan som tecken för (nasalerat) *a*: *buonti boandi, seno sina, þon* (2 ggr) *þann, riton rettan, stonta standa, mo ma*. Detta är ju ett ålderdomligt drag. Eljest använder Balle o-runan i betydelsen *o*. Utan tvivel tillhöra Hassmyrastenen och Kyringestenen Balles äldsta ristningar; de torde kunna dateras till tiden icke långt efter tiohundralets mitt. Se vidare Vs 15. Balles verksamhet har behandlats av O. v. Friesen i *Upplands runstenar* (1913), s. 59 f., i *Svenskt biografiskt lexikon*, artikeln »Balle» (1920, i *Runorna* (1933), s. 213 f. samt av E. Brate i *Svenska runristare* (1925), s. 51 f.

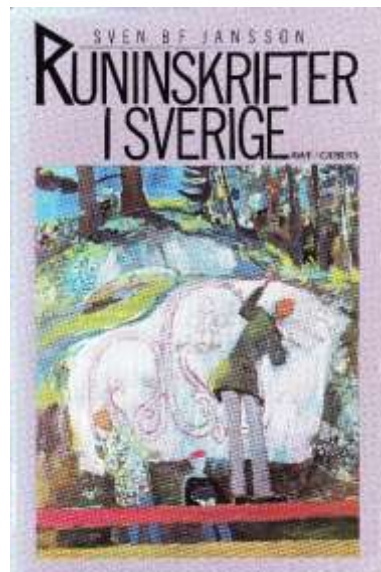

Vs 15. Hassmyra. Plättens n. S. vid Runestigsgården.

Vs 15. Hassmyra. Plättens n. S. vid Runestigsgården.

Sven B F Jansson, *Runinskrifter i Sverige*, 1984, sid.133-134:

På den hemmavarande husmoderns skuldror vilade ansvaret för gårdens skötsel, medan mannen under bråda sånings- och skördetider befann sig i Ryssland, Grekland, Saxland eller England eller på ett försenat skepp i Nordsjön eller Svarta havet. En hyllning till en svensk »husfröja» finner vi på Hassmyra-stenen (Västmanland). Den är rest av »den gode bonden Holmgöt» på Hassmyra till minnet av Odendisa, hans hustru:

buonti × kuþr × hulmkoetr × lit × resa × ufter × opintisu × kunu ×
seno × kumbr × hifrya × til × hasuimura × iki betr × þon × byi raþr

roþbalir × risti × runi × þisa × sikmuntar × ar × [× opintisa ×] sestr ×
kuþ

Boandi goðr Holmgautr let ræisa æftir Oðindisu, kunu sina.

*Kumbr hifrøya
til Hasvimyra
æigi bætri,
þan byi raðr.
Rauð-Ballir risti
runir þessar
Sigmundar var Oðindisa
systir goð.*

»Icke kommer till Hassmyra en bättre husfröja, som över gården råder. Balle den röde ristade dessa runor. Till Sigmund var Oden-
disa en god syster.»

Grällsta

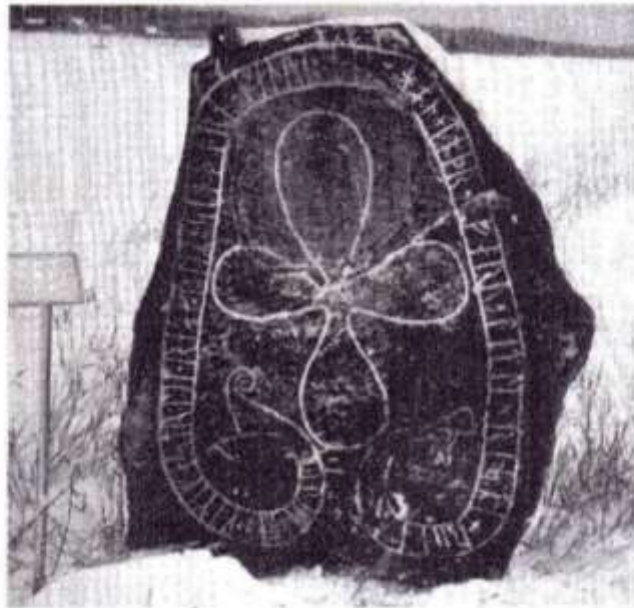
Konstnär Litle

Teknik Runsten

Placering Grällsta 163, intill gamla mejeriet

Sigrid Kullberg i *Sala Hembygds- och Fornminnesförenings*
årsskrift 1982:

Runstenen i Grällsta

"Ett stycke söder ut ifrån kyrkan på Grällsta bys gärde, vid bron där stora landsvägen stryker fram, står en runsten. På honom kan läsas:
Thorbjörn och Igifastir läto
resa denna sten efter sin
fader Sigdorn som dödde i
fara. Littli ristade runorna."

Ovanstående ord har hämtats ur Graus beskrivning från år 1754.

Om runstenens vidare öden berättar Landsantikvarie Kjellberg i Västmanlands Fornminnesförenings årsskrift, att en bonde i Grällsta vid början av 1800-talet körde hem runstenen och använde den som förstugutrappa. Men gårdsfolket började då oroas av nattliga spökerier, varför han fann för gott att återbörda stenen ut på gärdet igen.

Det sägs att det behövdes flera hästar för att forsla den tillbaka och de vrenskades på något underligt sätt.

Runstenen som in på 1900-talet stått just intill mejeriet, vräktes omkull någon gång på 1940-talet. Vid mitten av 50-talet rustades den dock upp genom Landsantikvariens försorg och flyttades ett par hundra meter norrut, och restes där den nu står.

Ormhuvudet på runstenen har tänder. För övrigt synes den av ormslingan omskrivna "fyrklövern" inte ha någon likhet med en "tors-hammare", utan liknar mera ett stiliserat kors. Kristen symbolik kan alltså ha avlöst den hedniska redan vid mitten av 1000-talet i denna trakt.

Nedtecknat av Sigrid Kullberg

Skylten är nästan lika svårläst som runskriften. Men här står:

GRÄLLSTA Kila Sn

Västmanlands runinskrifter 27

RUNSTEN med inskrift från 1000-talet e. Kr.

Torbjörn och Ingefast läto resa efter

Sigtorn, sin fader.

Han blev död på utfärd.

Litle ristade runorna.

Var Sigtorn dog eller vilken karaktär hans utfärd hade kan inte fastställas. Runristaren Litle var verksam vid 1000-talets mitt. Sju stenar av honom är bevarade, därav två signerade.

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

KUNGLIGA VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIENS utgåva av kommentarer till
Ransakningar efter antikviteter 1667-1674.

Redaktion Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre och Carl Ivar Ståhle.
Almqvist & Wiksell 1960.

Delar av s 122-123 och 134:

KILA socken 1667.

F l 9: 1, s. 293-294. 1 lapp 15 × 21 cm skriven av en hand; på den i övrigt blanka versosidan med annan hand: *Antiquiteter vti Kijla sochn. 2. Runstenar*; Ulf Christofersson har på rectosidan gjort en marginalanteckning.

S. P. P.

Effter Konungzligh Placatz innehold, Nådhighē Wilia Så ock alwara befalning, om gamla Monumenters och antiqviteters uthspaning och

upteknande; ähr effter nogha ransakning och effterfråghande här i Kijhla Sochn widh Silffwerbärgē i Wässmanland, icke Någhot annat funnit än som en Steen uprest 2 alnar högh och halffannan, widh Pass, bredh, medh runske bokestäffwer öffwerskriffwen På een Sidha, och ther hooss en mindre, en aln lång och en bredh, i lika mätto, På en Sidhe medh runor beskriffwen. Thesse bægge steenar finnas På een Åker Som hörer byn Grällestā til, På Södre sidan Strax widh wäghen. Thetta haffwer iagh underteknadh, måst låtha kunnight bliffwa.

Den 10 Martij år 1667.

Submissē

Daniel Boëtij Moræus
Verbi divini Minister
ejusdem Ecclesiæ.

15

Rad 7-9: Ulf Christofersson har antecknat: 2 R.

Kijhla Sochn.

2: Widh Grällstabyy och på dess giärde, finness widh stoora wägen een gammall Runsteen medh et stycke öfwerst på afslaget som lijk-wähl behållit är.

Olof Grau, *Beskrifning över Wästmanland*, 1754, sid. 437-438:

Et stycke söder ut ifrån Kyrkan på Grällsta byns gärde, wid bron, der store Landswägen stryker fram, står en **Runsten** (se sid. 438). På honom kan läsas:

THURBIORN OK IGIFASTR LIT RESA EBTIR
SIGHDORN FADUR SIN HAN TODR I FARU LITLI
RISTI RUNIR. ER BAD BRU GERA R AR.

Det är: Thorbjörn ock Igifastir läto resa denna sten efter sin Fader Sigdorn, som dödde i fara: Littli ristade Runorna. er befalte göra bron.

Mera synes ej nu; ty et stycke af stenen är bortstött.

Har Olof Graus teckning från 1754. Med en överdel som inte finns idag?

”ER BAD BRU GERA R AR” er befalte göra bron

Ur Sven B F Janssons bok, *Västmanlands runinskrifter*, Almqvist & Wiksell 1964:

27. Grällsta, Kila sn.

Pl. 19.

Litteratur: B 1086, L 1010. Ransakningarna 1667-84 (tryckt i VFA 17, 1928, s. 11, 25 och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 123, 134); J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 199 (64); O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 651, 2, s. 27; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 561 f. (nytrycken 1904, s. 437 f. och 408 f.); G. Borgman, Försök till beskrifning öfver Kila socken (i Westmanlands Läns Kongl. Hushållnings Sällskaps Handlingar 5,

¹ Därmed åsyftas utan tvivel en runristad dopfuntssockel i Övre Ulleruds kyrka. Om denna ristning se S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 182.

² Detta framgår klart av en anteckning, som gjordes i samband med Stephens' besök i fornminnesföreningens samlingar år 1878. Stephens hade förklarat, att den på qvarnens kanter förekommande runinskriften ... vore ett vittnesbörd om förfädrens omtanke om den arbetande slafven, hvilken under sjelfva malningen hade tillfälle att småningom inhämta deras bokstafskonst (Protokoll ... ¹⁴/₁₈ 1878).

Fig. 42. Vs 27 och 28. Grällsta, Kila sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1086).

2 alnar högh och halffannan, widh Pass, bredh, medh runske bokestäffwer öfverskriffwen På een Sidha, och ther hooss en mindre, en aln lång och en bredh, i lika mätto, På en Sidhe medh runor beskriffwen. Thesse begge steenar finnas På een Åker Som hörer byn Grällsta til, På Södre sidan Strax widh wäghen. I en »Specification Vppå dee gamble Antiquiteters» i »Salbergs Län» lämnar befallningsmannen Gustaff Jönson (år 1682!) följande uppgifter: »Widh Grällstaby och på dess giärde, finness widh stoora wägen een gammall Runsteen medh et stycke öfwerst på afsläget som likwähl behållit är.»

På träsnittet i Peringskiölds Monumenta finns bläckanteckningen »Kila Sn Grällsta» (B 1086: »Grällsta»; L 1010: »Grällstad», L 1011, 1012¹: »Grällstad by, på en Åker, 2:ne Runstenar»).

Celsius anger (juni 1726) platsen för Vs 27 på följande sätt: »Grällsta i Kijla Sochn på gärdet, ett litet st. från gården». Han anmärker, att Vs 27 är »en wacker och behållen sten, föruthan det at toppen är afstött». — Grau: »Et stycke söder ut ifrån Kyrkan på Grällsta byns giärde, wid bron, der store Landswägen stryker fram, står en Runstens» ... — Beskrivningen till Geologiska kartbladet »Sala» (1868) innehåller följande upp-

1828), s. 34; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 104; Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo härader 1850, s. 50 (ATA); O. Gumelius, Några ord till upplysning om bladet »Sala» (1868), s. 126; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 4, 1873, s. 286 (ATA; tryckt i VFÅ 7, 1912, s. 104 f.); Vestmanlands läns kalender 1881, s. 303; E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA), Svenska runristare (1925), s. 127; S. T. Kjellberg, Vallby (VFÅ 16, 1926), s. 49; Vestmanlands Läns Tidning den 21/1, 1929; Handlingar år 1952 och 1953 i ATA; Västmanland (Allhem, 1957), s. 474; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (1958), s. 53, 161.

Äldre avbildningar: J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta, B 1086 och Grau a. a.); Hofberg, teckning i a. a. (återgiven i VFÅ 7); Brate, foto 1900 (ATA); E. Liljeroth, foto (i Västmanland, Allhem, 1957).

Runstenen står 400 m S om avtagsvägen till Sättra brunn, 120 m V om länshuvudvägen Västerås-Sala, 90 m N om bron på den gamla landsvägen, 25 m NÖ om det nu nedlagda Grällsta mejeri, 4 m N om infartsvägen till Grällsta. Runstenen står alltså rest på det ställe, där den gamla Salavägen träffade vägen till Grällsta. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Sala».

Den äldsta uppgiften om Vs 27 finns i Ransakningarna. Kyrkoherden i Kila, Daniel Moræus, skriver den 10 mars 1667: »Effter Konungzligh Placatz innehåll, Nädighe Wilia Så ock alwara befallning, om gamla Monumenters och antiqviteters uthspaning och upptecknande; ähr effter nogha ransakning och effterfråghande här i Kijla Sochn widh Silffwerbärgen i Wässmanland, icke Någhot annat funnit än som en Steen uprest

¹ I Peringskiölds Monumenta 1 finns i en förteckning på »Antiquiteters» en uppgift om två runstenar »widh Silfwerbärgen på en Åker wid Byn Grällsta». Denna uppgift föranleder Liljegren att i Runurkunder (1833) som nummer 1011 och 1012 upptaga ytterligare två runstenar från Grällsta. Uppgiften i förteckningen åsyftar emellertid utan tvivel Vs 27 och 28, varför L 1011 och 1012 böra utgå. Detsamma gäller Liljegrens fjärde sten från Kila sn, L 1013 »Westerby»; se nedan s. 84.

Fig. 43. Vs 27 och 28. Grällsta, Kila sn. Efter teckning av O. Celsius.

gift om Vs 27: »vid landsvägen S. om Grällsta by nära Grällstabäcken, en [runsten], halfståendes». Hofberg (1873): »Vid Grällsta på gårdet söder om byn träffas ungefär femtio steg norr om Grällstabäcken på östra sidan om och alldeles invid landsvägen en runsten.» Hofberg meddelar en tradition i trakten om en flyttning av Vs 27 från dess gamla plats: »Stenen ... fördes vid början af 1800-talet af en bonde, Jansson i Grällsta, till hans gård för att användas till trappsten vid boningshuset. 'Men genast började gårdsfolket oroas af nattliga spökerier', hvilka ökades allt mera, så att våldsverkaren slutligen såg sig tvungen att återföra stenen ut på gårdet, där den fick den plats, den nu har, i ett dike innanför gårdsgården vid landsvägen. Möjligen gick vid denna flyttning den öfra delen förlorad.» Om den säkerligen oriktiga uppfattningen, att Vs 27 har förlorat toppen se Vs 28. Brate (1900): »Runstenen står söder om Grällsta by i diket invid östra sidan af västerås vägen straxt norr om mejeriet.»

Vs 27, som redan på 1860-talet hade varit »halfståendes», föll senare helt omkull. Stenen restes år 1945

på ny grund genom Riksantikvarieämbetets försorg. Den låg då i det östra diket vid landsvägen Västerås-Sala. I samband med resandet flyttades Vs 27 1 m åt Ö.

Grå granit med gulaktigt ytskikt. Höjd 1,75 m, största bredd 1,40 m. Ristningen är utomordentligt djup och tydlig. Linjerna äro jämförelsevis breda, mjukt rundade och jämna. Runinskriften börjar vid rundjurets stjärt.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter B 1086):

purbiorn ok : ikifastr : lit · resa : ytiⁿ · sihporn × fap^{ur} : sin × hon × topr × [i] faru × litli ×
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

risti × runia
 65 70

Dorbiorn ok Ingifastr let(u) reisa æftin Sigborn, fadur sinn. Hann (varð) dauðr i faru. Littli risti runia.

»Torbjörn och Ingefast läto resa efter Sigtorn, sin fader. Han blev död på utfärd. Litle ristade runorna.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. 6 o har dubbelsidiga, snett ned åt höger gående bistavar. Samma utseende ha 9 o och 49 o, medan däremot 34 o och 46 o ha åt höger uppåtriktade bistavar. Sk saknas efter 8 n. Efter 9 o finnas två fördjupningar, den övre grundare än den nedre. Möjligen har ristaren här börjat hugga ett sk men insett sitt fel, innan punkterna voro färdighuggna. 12 k är ej stunget. 16 s har egendomlig form: . Anledningen är, att ristaren först har huggit runans nedersta led i för spetsig vinkel mot mellanleden och därefter ändrat runan till en mera normal form. Jfr Vs 22, s. 66 f. (Det kan anmärkas, att ett dylikt misstag knappast märktes, när ristaren hade målat upp sin ristning.) 20 i är ej stunget. Efter 21 t saknas u-runan. 23 e är tydligt stunget, likaså 26 y. Efter 29 a består sk av två kryss. Runföljden 30-36

sihporn är djup och tydlig. Sk efter 36 n består av ett kryss, efter 41 r av två punkter. 43 i är ej stunget. I fortsättningen bestå alla bevarade sk av ett kryss. 52 i har gått förlorat i en kraftig spricka i stenen; sprickan är 6 cm bred. I skadan har plats funnits för en runa och möjligen också för ett sk (×). I 53 f gå bistavarna ej upp till ramlinjen. 68 u står på ett flagrat ställe; hela runan är dock ännu i behåll. 70 i är tydligt (ej a).

Hadorph och Helgonius: 26 r. — Celsius: Sk efter 71 a. Han anmärker om 16 s: »galit huggit i förstone. Sedan corrigerat»; 52 i: »där i skulle stå war bortfallen en skärfwa framför faru». — Hofberg (1873): Sk (en punkt) efter 8 n; 26 u; 32 n. — Brate (1900): »Inskriften börjar utan skiljetecken. Efter första ordet ... finnes ej heller något skiljetecken men efter o i det följande ok står :» 16 s: »Från knäet mellan nedre stafven och mellanstrecket ... utgår en fåra snedt nedåt.» Efter 51 r »följer en djup spricka i stenen, som antagligen fått utgöra runan i». I 53 f »har nedre kännestrecket ungefär samma längd som det öfre och intetdera når öfre slinglinien». Brate påpekar, att man väntar ett uarp mellan 47 n och 48 t, »men något sådant [finnes] icke vare sig i eller utom slingan».

Vs 27 är rest av två söner, Dorbiorn och Ingifastr, till minne av deras fader Sigborn. Sönernas namn äro mycket vanliga i våra runinskrifter; däremot har faderns namn tydligen varit sällsynt. Det förekommer eljest

Fig. 44. Vs 27. Grällsta, Kila sn. Efter teckning av H. Hofberg.

säkert styrkt endast på ytterligare en runsten, U 861; där tecknas det **sihikþurn**. Från medeltiden finnas däremot flera säkra (uppländska) belägg på namnet. Ett mansnamn **sihþor**, som är belagt på U 440, torde snarast böra uppfattas som *Sigþordr*.

Om *Sigþorn* lämnar inskriften den intressanta upplysningen, att »han blev död i utfärd»: **hon × toþr × i faru**. Anmärkningsvärt är, att ristaren har utelämnat verbet i det i inskrifterna vanliga uttrycket: *Hann varð dauðr* ... Ett sådant förkortat uttryckssätt förekommer så vitt känt eljest blott en enda gång, nämligen på Vs 22. Dessa båda västmanländska runstenar äro otvivelaktigt ristade av samme mästare. På Vs 22 lyder det motsvarande partiet av inskriften: **hn : toþr : i : faru**.

Grau tolkar Vs 27 på följande sätt: »Thorbjörn ock Igifastir läto resa denna sten efter sin Fader Sigdorn, som dödde i fara: Littli ristade Runorna.» Tolkningen av **hon × toþr × i faru** är givetvis oriktig. Substantivet *fara* är ett lånord från lågtyskan (*väre*, 'fruktan', 'fara'); ordet hade säkerligen icke under runsvensk tid inkommit i vårt språk. **faru** är utan tvivel sg. dat. av *far* f. 'färd' (isl. *far* f.), vilket ord äldst böjdes som o-stam (isl. sg. dat. *feru*). Uttrycket har flera paralleller i inskrifter från 1000-talet. På Ingvar-stenen från Gredby (Sö 108) återfinns alldeles samma uttryck, **i : faru**. Denna sörmländska inskrift avslutas med följande ord om den döde: **han : uaa i : faru : miþ : ikuar : Hann var i faru með Ingvari**. Sammansättningen *utfar* f. 'utfärd', 'utlandsfärd' (isl. *útfor* f.) påträffas på en av Sjonhemsstenarna (G 134): **han : s[u]iku : blakumen : i : utfaru** »Honom sveko valacker på utfärden».

Inskriften meddelar oss sålunda, att *Sigþorn* — i likhet med den på Vs 22 nämnde *Runfastr* — har dött »på utfärd». Någon närmare uppgift om platsen lämnas ej. Vilken karaktär denna »färd» har haft kan naturligtvis ej fastställas. Det är emellertid mycket möjligt, att det kortfattade uttrycket har åsyftat en handelsfärd. Minnesstenarna efter Sigdorn och Runfast ha rests vid 1000-talets mitt eller något senare.

Vs 27 är signerad av ristaren *Lilli*. Om denne se Vs 20.

Vs 27. Grällsta, Kila sn.

Möklinta, Gammelgården

Idag står runstensfragmentet upp och ner i förhållande till de två nedre bilderna från Sven B F Janssons bok, *Västmanlands runinskrifter*, 1964.
Teckningen till höger av Herman Hofberg är från 1873.

RUNSTENSFRAGMENT

Fragmentet omnämns första gången 1667 i "Rannsaking efter antiquiteter"

"Vid Fornebyn på åsen finnes ett litet stycke av en gammal runsten med några bokstäver på".

I Herman Hofstens uppgifter från 1873 kan vi läsa:

"På Fornebyåsen sex steg vester om landsvägen står snett emot Erik Gustafssons stugubyggnad en liten runsten av rödaktig sandsten, 2,2 fot hög och 1,4 fot bred. Den låg tills för åtta år sedan i en syllemyr, men återfanns vid en ombyggnad av huset, då han upprestes på åsen. Såsom väl synes utgör den endast en mindre del av en större stenhäll som blivit sönderslagen".

År 1945 inkom en skrivelse till länsantikvarien i Västerås från Möklinta hembygdsförenings ordförande, Augusta Larsson, Hammarbym med ett påpekande om att ett runstensfragment på Fornebyåsen, 50 cm x 75 cm, som stod löst lutad mot en mindre sten, var i behov av översyn.

Detta runstensfragment försvann därefter spårlöst, men påträffades 1967 på en loge i Forneby. Ågaren, Knut Åberg, överlämnade runstensfragmentet till Möklinta Gammelgård där det nu fått en fristad.

Största delen av inskriften är borta. Den del som återstår av runorna är inledningen på texten och där står:

Torfast reste

Fortsättningen får vi kanske aldrig veta

Fornlämning nr 4 och 33
Möklinta socken

Möklinta hembygdsförening

KUNGLIGA VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIENS utgåva av kommentarer till
Rannsakningar efter antikviteter 1667-1674.

Redaktion Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre och Carl Ivar Ståhle.
Almqvist & Wiksell 1960.

Delar av s 123-124 och 137:

Möklinta Sochn.

26: Widh Fornby byen på åhsen finness et lijtet stycke af een gammall Runsteen medh några bookstafwer på men mehra om samma Steen weeth eller finness ingen underrättelsse, uthan widh samma Steen på åhsen finnes små plattzer medh Steen anlagde och något lijtet förhögte 110 till anseende som skulle i gamla tijderne warit graaffplattzer.

MÖKLINTA socken 1667.

F l 9: 1, s. 291-292. 1 folioblad skrivet av en hand; på verso- sidan adress: *Them Högh Ährewördige Herren och Faderen, D. Oloff Laurelio, Westerås Stifftz förnämlige Biskop. komme* (sista bokstaven osäker) *till egen hand. thetta. Ödmiukeligen.* [Sigill] På samma sida med annan hand: *P Petri jn Möklinta om monumenter.* Ulf Christ- ofersson har gjort en marginalanteckning på rectosidan.

Salutem, Reverentiam. Submissionem et obsequia

Högh Ährewördige Herre.

E. Högh-Ahrewördighet, Nu för thenna gången, haffwer iagh vthi all Underdånighet inthet annatt att notificera. för vthan thed som vthi E. H. Ahrew. Schriiffwelse nu sidste gången vthaff Clero fordrades: Nempliga, 5 Om monumenterna etc. Så ähr ther på nu för thenna gången pro hac meâ Ecclesia thetta Swarett: Att här i Möklinta finnes inga Sadåna Monumenta heller Runsteenar icke till thed ringesta. Vthan wedh Forneby. på Aåsen. ther haffwer fuller i fordom dagar stått een Ruune- steen Menu i Manna Minne och ther vthöffwer, haffwer icke mera 10

waritt qwart aff honom, än som på bredden $1\frac{1}{2}$ qwarter och på högden
2 qvarter. Meera ähr här inthed till finnandes; För vthan then legendå
om Divo Fabro in Möklinta. aff hwilkens Eleemosinis. Möklinta kyrckia
ähr fordom bygd. Thetta ähr thed iagh vthi all ödmiukhet E Hög Ahre-
15 wördighet här om haffwer till att beratta. Her medh E H Ahet. medh alt
E H Ahtz karkomna Gudj Them Aldrahögste.
29 Maij 1667.

E. H. Ahrewtz T. T.

Petrus Petræus.

Rad 13: Ulf Christofersson har i margen antecknat: *r R.*

Möklintta Sochn.

26: Widh Fornby byen på åhsen finness et lijtet stycke af een gamall
Runsteen medh några bookstafwer på men mehra om samma Steen
weeth eller finness ingen underrättellsse, uthan widh samma Steen på
åhsen finnes små plattzer medh Steen anlagde och något lijtet förhöge 110
till anseende som skulle i gamla tijderne warit graaffplattzer.

upbyggelse.

Att sålunda wara efter order om gamla Antiquiteter noga undersökt 120
och ransakat men ey flere fundne Attesterer.

Gustaff Jönson

Manu propria

Ur Sven B F Janssons bok, *Västmanlands runinskrifter*, Almquist & Wiksell 1964:

30. Forneby, Möklinta sn. Nu på Gammelgården.

Pl. 19.

Litteratur: L 1015. Ransakningarna 1667 och 1682(7) (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 14 och s. 28 samt i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 123 f., s. 137); O. Grau, *Beskrifning Öfver Wästmanland* (1754), s. 575 f. (nytrycken 1904, s. 449 och s. 424 f.); E. Tuneld, *Geografi öfver Konungariket Sverige*, 8. uppl. (1828), s. 243; W. Tham, *Beskrifning öfver Sveriges rike* 1: 2 (1849), s. 106; *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo härader* 1850 (ATA), s. 53; R. Dybeck, *Antiquarisk berättelse för år 1868* (ATA); H. Hofberg, *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken* 4 (1873), s. 289 f. (ATA; tryckt i VFÅ 7, 1912, s. 109); *Vestmanlands läns kalender* 1881, s. 350; L. Ersson, *Fornminnen inom Wästmanland*, s. 6 (ATA); E. Brate, *Anteckningar 1898* (ATA); S. Drakenberg, *Västmanlands Fornminnesförening 1861-1936* (i: VFÅ 24, 1936) s. 11; R. Sandegren och B. Askund, *Beskrivning till kartbladet »Möklinta»* (1946), s. 101.

Äldre avbildningar: Hofberg, teckning i a. a. (återgiven i VFÅ 7); Brate, foto 1898 (ATA).

Runstensfragmentet förvaras numera på Möklinta Gammelgård. Till denna plats fördes det år 1955. Vid inventeringen 1947 låg det på Fornbyåsen, 40 m S om mangårdsbyggnaden i Bengtssons gård i Fornby, 3 m VNV om den nuvarande vägen. På denna stenens tidigare plats, som är utmärkt på Geologiska kartbladet »Möklinta», har ett gravfält funnits.

I *Ransakningarna* finnas följande uppgifter, lämnade den 29 maj 1667 av kyrkoherden Petrus Peträus: Så ähr ther på nu för thenna gången pro hac mea Ecclesia thetta Swarett: Att här i Möklinta finnes inga sådana Monumenta heller Runsteenar icke till thed ringesta. Vthan wedh Forneby. på Åsen. ther haffwer

fuller i fordom dagar stått een Ruunsteen Menu [= men nu] i Manna Minne och ther vthöffwer, haffwer icke mera waritt quartt aff honom, än som på bredden 1½ qwarter och på högden 2 qwarter. Meera ähr här inthet till finnandes.» I en av befallningsmannen Gustaff Jönsson undertecknad, odaterad »ransakning» heter det: »Widh Fornby byen på Åsen finness et lijtet stycke af een gamall Runsteen medh några bookstafwer på men mehra om samma Steen weeth eller finness ingen underrättellsse, uthan widh samma Steen på Åsen finnes små plattzer medh Steen anlagde och något lijtet förhöjde till anseende som skulle i gamla tiderne warit graaffplattzer.» — Grau: »En Runsten finnes wid Forneby byn här i socknen, som dock nu är i trenne delar sönderslagen. [Af denna Runsten i Fornebyn, står et litet stycke, til ⅔ aln quadrat wid pass, oprest mitt i byn, wäster om stora landsvägen: Des Runor äro desse, RFAJJ RIRISL: de öfrige twänne delar finnas nu ej igen: Pilar: äro här i Åsen fundne i krukor.]]»

I sin reseberättelse för år 1868 skriver Dybeck: »Den i Graus Beskrifning om Westmanland ... nämnde, sönderslagne runstenen vid Fornby har jag alldrig sett. Icke eller nu hade någon kännedom om honom.» Fem år senare undersökte H. Hofberg runstensfragmentet, som då åter hade kommit i dagen. Hofberg skriver: »På Fornebyåsen, sex steg vester om landsvägen, står snedt emot Erik Gustafssons stugubyggning en liten runsten af rödaktig sandsten 1,2 fot hög och 1,4 fot bred. Den låg tills för åtta år sen i en syllmur; men återfans vid ombyggnad af huset, då han upprestes på åsen. Såsom väl synes utgör den endast en mindre del af en större runhäll, som blifvit sönderslagen.»

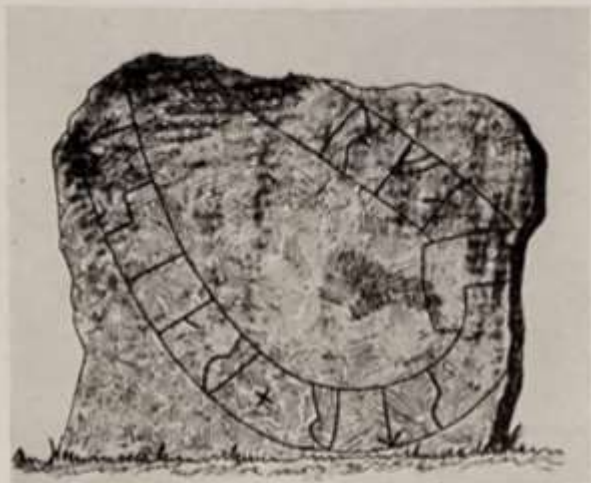

Fig. 48. Vs 30. Forneby, Möklinta sn. Efter teckning av H. Hofberg.

Brate påpekar (1898), att Vs 30 efter Hofbergs besök synes ännu en gång hafva kommit under jord och blifvit uppgräfd, enär för en tre år sedan en tidningsnotis från Fornby omtalade fyndet af en runsten, hvilken blott kunnat vara detta fragment, då ingen hade sig något bekant om någon annan runsten i Fornby. Fragmentet ligger nu på åsen, antagligen på ungefär samma ställe, där det varit rest efter att hafva uttagits ur sylmuren.¹ I beskrivningen till Geologiska kartbladet »Möklinta» (1944) meddelas slutligen: »Runstensfragment av röd dalasandsten, ligger löst uppe på åsen vid Forneby.»

Röd sandsten. Mått: 65 × 41 × 12 cm. Det stycke, som har bevarats av runstenen, utgör dess nedre vänstra del, innehållande inskriftens början. Ristningen är i stort sett tydlig.

Inskrift:

... - r⁵fastr + ra¹⁰ist ...

Porfastr(?) ræist ...

»Torfast(?) reste ...»

Till läsningen: Av runan 1 återstår endast nedre hälften av en huvudstav. 4 a har, liksom 9 a, ensidig bistav. Sk efter 7 r består av ett litet kors. 12 t har förlorat högra bistaven. — Brate observerade icke 1898 den skadade första runan; eljest överensstämmer hans läsning med den ovan anförda.

Runföljden 1-7 innehåller ett personnamn. Detta har med all sannolikhet varit det i runinskrifterna vanliga mansnamnet *Porfastr*. Det är emellertid icke helt uteslutet, att där kan ha stått t. ex. *Ar(n)fastr* eller *Gæinfastr*.

¹ Avsnittet inom [] står att läsa i »Rättelser och Tillökningar».

Vs 30. Forneby, Möklinta sn.
Nu på Gammalgården

Möklinta, Österbännbäck

Runristning i ett jordfast block som utgjort en sten i en bro. Tyvärr är runinskriften idag, januari 2020, oläslig på grund av lav/mossa. Bilden t.h. från Sven B F Janssons bok, *Västmanlands runinskrifter*, 1964.

Enligt Riksantikvarieämbetets hemsida: *"Det finns många olika typer av rengöring och det gäller att välja rätt metod till rätt sorts sten. Om en rengöringsmetod får stenen att vittra snabbare räknas åtgärden inte som en bevarande-åtgärd utan som en skada. Rengöring ska därför utföras av professionella konservatorer eller kulturvårdare."*

Här är en tolkning av den osynliga texten: HOLGER LÄT GÖRA BRON EFTER SIN FRÄNDE ÖDGÖT OCH UINUT SIN SON

Väster Bännbäck— by med gamla anor

Sedan en mycket lång tid tillbaka har det funnits människor i Väster Bännbäck. En runristning visar att det fanns folk där för bortåt tusen år sedan, men troligt är att området har varit bebott ännu tidigare. Det var bland de första i länet som blev torrlagda och befolkade.

Byn tillhör Möklinta socken och har gjort det i åtminstone 400 år —

Väster Bännbäck nämns för första gången i en skattelängd från 1371. Där finns "Olavus Little in Bänbebeck" upptagen.

Man tror att ".Bänbe" skulle kunna vara ett personnamn, en förkortning av Benedict som är våra dagars Bengt. Ortsnamnet skulle alltså kunna betyda "Bengts bäck".

Ingvar Andersson, som har forskning i Möklinta sockens historia — Bännbäcks i synnerhet — som hobby, berättar om en annan variant av uppkomsten av namnet Bännbäck. Enligt en sägen skulle hela byns befolkning gått år när Digerdöden härjade i mitten av 1300-talet. Kvarlämnade vid bäcken skulle det bara finnas ben. Enligt sägen härstammar Bänn alltså från ben.

Vid mitten av 1600-talet bestod byn av tre gårdar. De låg där bykärnan fortfarande ligger. 1764, då storskiftet ägde rum, hade byn växt till tio gårdar. Vid laga skifte, 1828—1831, flyttades de flesta gårdarna ut. Sedan dess har byn nästan inte förändrats alls. De flesta av de hus som finns där nu är från slutet av 1800-talet.

För hundra år sedan, 1881 bestod byn av tre mantal som ägdes av tolv åboer. Ett mantal var från början en beteckning på den areal jord som kunde föda en familj. En

åbo, eller landbo, hade rätten att under ärftlig besittning inneha annans jord.

□ Tre gårdar kvar

Gårdarna har även fortsättningsvis ärvts, men har så småningom slagits ihop och nu återstår bara tre. Det ovanliga i denna annars så vanliga företeelse är att två av de tre gårdarna har kor. De brukar annars ha en tendens att försvinna från byar av Väster Bännbäcks storlek.

Helge Andersson, 74, är född och uppvuxen i byn. Han och hans hustru Astrid, 70, kunde berätta om tider då byn blomstrade.

— Förr fanns det mycket mer folk i byn, och det fanns sysselsättning för dem, berättar Helge och Astrid.

— Det fanns en smedja, skomakare och skräddare. En såg fanns det också, men den lades ner på 1920-talet.

□ Ungdomarna flyttar

Så gott som alla gårdar hade pigor och drängar. På vintrarna fanns det jobb i skogen. Då gjordes allt för hand och många fick hjälpa till. Transporten av stockarna skedde via älven med hjälp av flottning.

— Numera finns det ingen sysselsättning för ungdomar, så de lämnar byn, menar Helge och Astrid.

Byn har aldrig drabbats av

Dalälven utgör gränsen mot norr så det föll sig naturligt att Möklinta blev huvudort i stället för någon på andra sidan älven.

Skiftet medförde stora förändringar för Väster Bännbäck. Ägorna är därför spridda och det är — bortsett från bykärnan — glest mellan gårdarna.

en riktigt omfattande brand. Den största branden man minns var år 1919 i ett s.k. rusthåll med omgivande storgård. Ett rusthåll var ett torp för en ryttare med häst som en bonde förband sig att underhålla mot skattefrihet. Både gården och rusthållet brann alltså ner, vilket gjorde att några arbetarfamiljer blev hemlösa. På samma plats byggdes sedan en affär. Den lades ner för 10—12 år sedan. Trots att den nu har blivit bostad finns skyltfönstren kvar.

□ Många fritidshus

För att få mer åkermark gjorde byborna en invallning på 1950-talet. Det som förut var en bäck — eller snarare något som mer liknade en vik — blev nu en liten kanal. En pump arbetar automatiskt när trycket blir för stort. Genom invallningen har man vunnit en hel del areal och vattenflödet blir mer kontrollerbart.

Den bofasta befolkningen minskar stadigt medan antalet fritidshus ökar.

— Snart består Västra Bännbäck bara av sommarstugor, säger Helge. Men det skulle bli dött utan somarmargästerna.

Ett 40-tal människor är bofasta i området och medelåldern ligger högt. Utvecklingen av Väster Bännbäck skiljer sig tyvärr inte från andra byar.

— Förr fanns det många fler människor här. Nu håller byn på att dö ut, säger Astrid och Helge Andersson.

Runristningen i det här flyttblocket dokumenterar framdragningen av vägen över sankmarken mellan Väster och Öster Bännbäck. "Holger lät göra bron efter sin frände Ödgöt och efter Uinut sin son." står det.

Ur Sven B F Janssons bok, *Västmanlands runinskrifter*, Almquist & Wiksell 1964:

31. Österbännbäck, Möklinta sn.

Pl. 26-27.

Litteratur: O. W. Wahlin, Berättelse om en antiqvarisk undersökningsresa i Dalarna år 1867 (ATA); E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA); Sala Posten ²²/₁₈ 1919; S. Kjersén, Östra Västmanland (1927), s. 82; E. Werner, Skrivelse till Riksantikvarien den ¹⁴/₈ 1946 (ATA).

Äldre avbildning: Brate, foto 1898 (ATA).

Det runristade, jordfasta blocket ligger i nordvästra kanten av landsvägen Västerbännbäck-Österbännbäck, 100 m ÖNÖ om torpet »Gränggården».

Första gången Vs 31 nämnes är såvitt känt i O. W. Wahlins berättelse till Dalarnes Fornminnesförening om en undersökningsresa, som han företog år 1867. Wahlin skriver där, i samband med några ord om byn Lelnäs i By socken: »Midt emot samma by å andra sidan elfven, således inom Vestmanland, synes å en jordfast sten en tydlig runslinga. Runorna tycktes vara s. k. Helsingrunor, men kunde ej läsas. Stenen, som ej förr är undersökt (hvarför den här omnämnes), berättas bära inskription deraf, att en öfverste ridit ihjäl sig mot densamma.»

Grå granit. Ristningsytans höjd är 1,25 m, största bredd (nedtill) 1,40 m. Ytan, som vittrar svårt, är knottig och ojämn. Ristningen är flerstädes otydlig, och inskriften delvis mycket svårläst.

Inskrift:

• hulker • let • kera • bru • eftr frota • sen • aukut • ok • uinut • sun • sen •
5 10 15 20 25 30 35 40 45

Holmgæirr(?) let gæra bro æftir frænda sinn Auðgaut(?) ok uinut, sun sinn.

»Holger(?) lät göra bron efter sin frände Ödgöt(?) och (efter) uinut, sin son.»

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill till vänster med ett mycket otydligt sk. Samtliga sk ha formen av en punkt. I h har förlorat huvudstaven ovanför bistavarna; huvudstavens nedre del är skadad genom vittring. I 4 k finnas mellan huvudstav och bistav två fördjupningar, vilka båda göra intryck av att vara naturliga. I 5 e är pricken grund men säker. 10 k är ej stunget. 11 e är tydligt, likaså 17 e. I 18 f når ej undre bistaven upp till ramlinjen. 20 r har förlorat toppen. Efter 20 r finnas blott osäkra spår av sk. I 21 f har övre bistaven gått spårlöst förlorad. Runföljden 23-25 ota har förlorat topparna. 23 o har dubbelsidiga, snett upp åt högre riktade bistavar; samma form har 34 o. 27 e är något osäkert. I 29 a är bistaven otydlig. Till höger om bistaven i 30 u finns en naturlig fördjupning. I runan 37 inga säkra spår av bistavar. I 43 n är bistaven mycket otydlig på grund av vittring. 45 e är tydligt.

Brate (1898): × uikeþ • let • kera • bru • eftr • frota • sen : aukut • ok • uenut • sun sen •. I många fall har Brate varit tveksam om läsningen, vilket med hänsyn till ristningens dåliga tillstånd ej är förvånande. Detta gäller särskilt den första runföljden, uikeþ. Runan 37 uppfattar han som e eller »möglichen» a.

Vs 31 är, som ovan har framhållits, delvis mycket svårläst. Detta beror ej enbart på att ytan har vittrat, utan också på att ristningen har utförts av en oskicklig ristare. Till de mest svårlästa partierna av inskriften höra de tre personnamnen; läsningen av dem måste tyvärr betecknas som osäker. Runföljden 1-6 hulker kan möjligen återge det i runinskrifter vanliga mansnamnet *Holmgæirr* (nsv. Holger). 29-33 aukut återger kanske ett *Auðgaut* (ack.); 36-40 uinut kan tänkas åsyfta ett mansnamn *Viniut* (ack.); jfr *Guðniutr*. Om mansnamn på -niutr se E. Wessén, *Nordiska namnstudier* (1927), s. 108.

Runföljden 21-25 frota återger otvivelaktigt subst. *frændi* i sg. ack.

Av inskriften framgår, att Vs 31 är en »brosten». Om runmonument av detta slag se Vs 9 och 10. Enligt S. Kjersén skulle spår av runstensbron »vara att anträffa helt nära platsen»; några säkra rester av den i inskriften nämnda väganläggningen har jag emellertid ej kunnat finna.

Vs 31 är den enda västmanländska (äkta) runinskrift, som har ristats i ett jordfast block.

Vä 31. Österbennbäck, Möklinta sn.

RUNSTEN I MÖKLINTA SKALL SKYDDAS BÄTTRE

I Öster Bennbäck i norra Möklinta finns en runsten, förmodligen från strax före år 1000.

Den ligger illa till tätt invid vägen mellan V.Bennbäck och Ö. Bennbäck, och trots närheten till vägen är det många som varje år kommer och frågar i gårdarna var den finns.

— Jag vet inte hur många gånger vi fått berätta för folk var den är, säger Nils Erik Pettersson, en av de boende i Ö. Bennbäck.

Nu skall i alla fall stenen klart skyltas fram och imålas ordentligt. Meddelande om detta har gått ut från Länsmuseum i Västerås. Landsantikvarie Krister Ström var nyligen i Möklinta och besökte bl.a. runstenen i Bennbäck, där han blev varse att det behövdes göras något.

— Vägen borde dessutom breddas någon meter åt andra hållet för ofta får stenen en smäll av snöplojen, berättar

Landsantikvarie Krister Ström vid runstenen i Öster Bennbäck.

Nils Erik Pettersson. Som det nu är ligger stenen precis vid vägkanten och skadas faktiskt av och till.

Text och bild:
Sigge Bergh

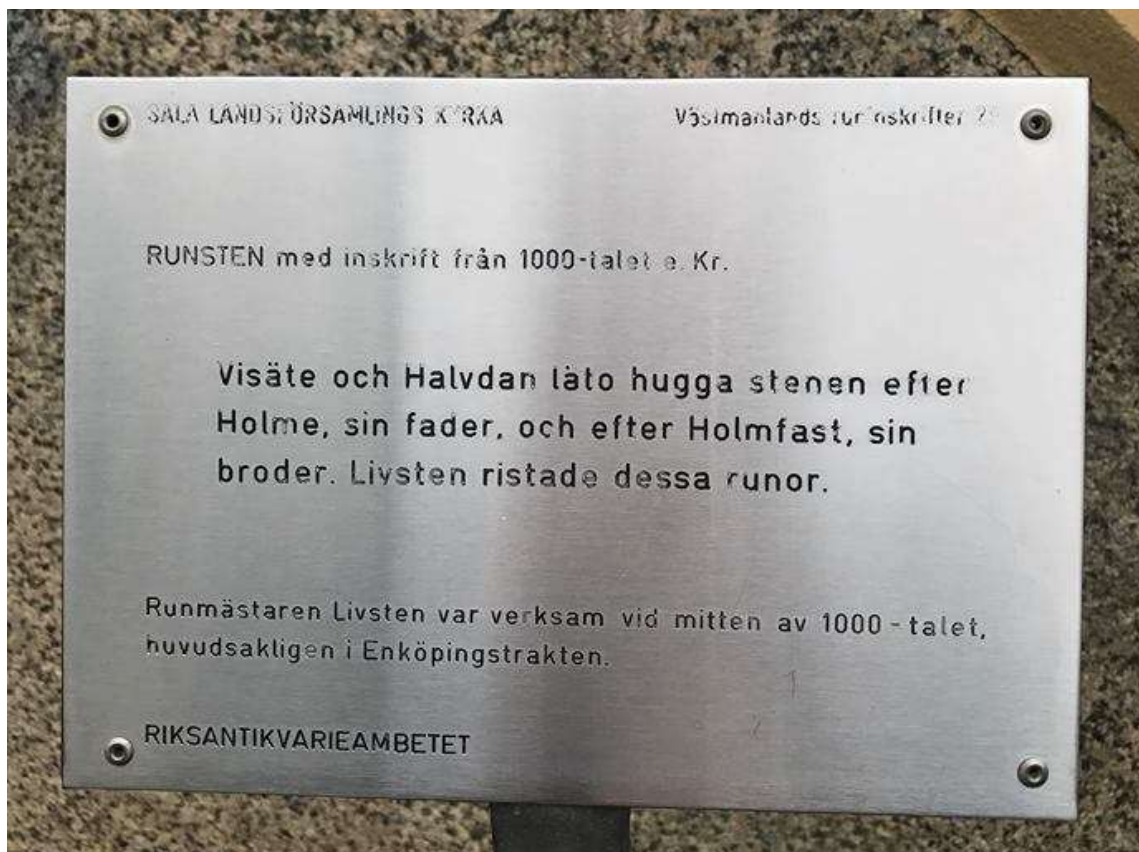
1981

Sala sockenkyrka

Olof Grau, Beskrifning över Wästmanland, 1754:

"Kyrkan måtte wara en ibland de äldsta Kyrkor, som wid Christendomens början äro bygda, uti hwilka man på många ställen finner Runstenar och Ålderdoms lemningar, antingen til grundwalar eller och i murarna insatta och lagde, hwilket skedde endast för den orsakens skul, att sådana de otrognes Minnes-märken måtte tillika med sjelfwa Hedendomen blifwa på en gång förstörde."

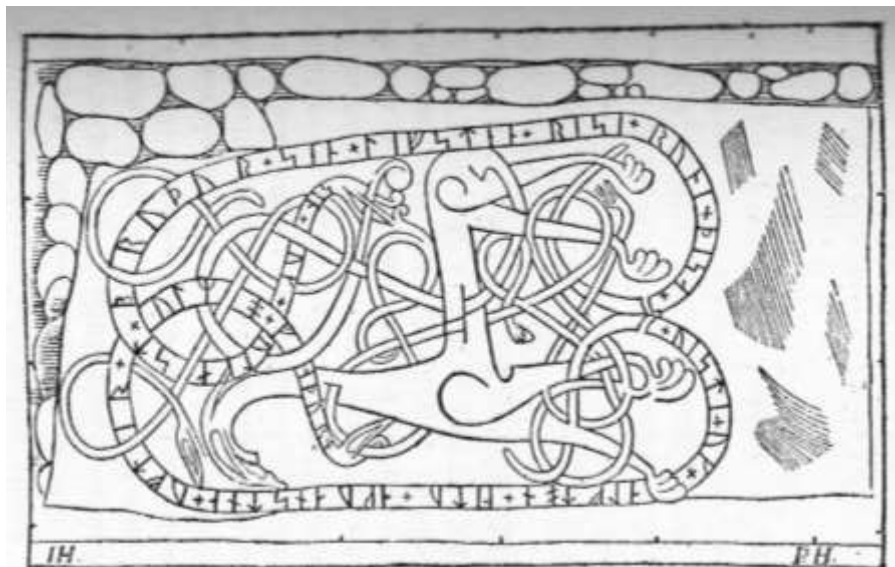
Olof Grau, *Beskrifning över Wästmanland*, 1754, delar av sid. 441-442:

är belägit. Hon lærer wara ganska gammal, hwilket kan slutas ej allena af hennes oformeliga tjocka gråstens-murar, utan ock deraf, at i det södra hörnet af henne, eller uti muren på södra lång-wäggen är en **Runsten** inlagd, hwilket skedde på en och samma gång, då Kyrkan blifwit bygd, som man klart kan se: Af detta sednare följer äfwen, at Kyrkan måtte wara en ibland de äldsta Kyrkor, som wid Christendomens början äro hygda, uti hwilka man på många ställen finner Runstenar och Äldersdoms lemningar, antingen til grundwalar eller ock i murarna insatte och lagde, hwilket skedde endast för den orsakens skul, at sådane de otrognes Minnings-märken måtte tillika med sjelfwa Hedendomen blifwa på en gång förstörde (p). På denna **Runsten** läses: (se sid. 442).

VISTI UK ALFTON LITU AKVA STAN YFTIR ULMO
FADURN SIN UK ULFAST BRUDUR SIN LIFSTEN RISI
RUNI DISA.

Det är: Wisti och Alttan läto hugga sten efter sin Fader Ulmo och Ulfaster sin Broder: Lifsten ristade dessa Runor.

(p) Sådane Runstenar finnas i de gamla Kyrkor inlagde i murarna/ såsom: i Gamla Upsala Kyrka/ wid ingången til äldre delen af henne; uti sjelfwa dören ligger en Runsten til tröskel-sten; lika så i Medåkers Kyrka/ som förut är anmärkt (p. 452); äfwen så i Österunda Kyrko dören/ i Waksala Kyrka/ en til tröskelsten i norra wapnhus dören och en i det andra wapnhuset/ en i wästra Kyrko-muren/ äfwen så der wid Kyrkan en i norra Kyrko muren wid Sacristian/ och trenne stenar i Kyrkogårds-muren: En Runsten ligger också i Danmarks Kyrko-dör innom Wapnhuset och i många flera Kyrkor träffas sådana/ i murarna inlagda, cfr. Er. Benz. Coll. H. P. C. I: §. 14.

KUNGLIGA VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIENS utgåva av kommentarer till
Rannsakningar efter antikviteter 1667-1674.

Redaktion Ingemar Olsson, Nils-Gustaf Stahre och Carl Ivar Ståhle.
Almqvist & Wiksell 1960.

Delar av s 122 och 134:

SALA socken 1667.

F 1 9: 1, s. 287-288. 1 folioblad skrivet av en hand; versosidan blank; på rectosidan en anteckning av Ulf Christofersson.

Efter tuenne gångorss ransakningh vthi Sala Sochnestuffua om nogra Antiquiteter och Monumenter ther i Församblingen finnas kunde, giffz thetta suaret ath the aff inthet sådant vetta. Förvthan en runnhell ähr här öster Söder i kyrkemurhörnet vthan til inmurat, med bokstefuer om-
5 kringh, och vth hugget ther på ett sallsampt Diuur medh flera hufudh. Huilken hell fordöm Pastor i Sala Herr Larss Ao 1607. hafuer låtit vth-måla på en Tafla och then hengt här i kyrkian, och på sam~~ma~~ Tafla ståå thessa ord, som formenas vara vthhuggne på hellen.

Wisti uk Alfton litu ak wasten ijfter Vlmo Fadur sen uk vlfaster
10 Bruder sen: Liffen rijsi Runr Disa. Der nedan före på taflan ståå thesse ordh Veteres Etiam Sapuerunt.

Sala 16 Majj 1667.

Abraham~~us~~ Nicolaj Moklin~~us~~
Jbid V. D. Minister.

Rad 4-5: Ulf Christofersson har i margen antecknat: 1 R.

Sahla Sochn.

30 8: i kyrckiomuhren finness inmuhrat på Östrehörnet een Runsteen
medh huggne bookstäfwer uppå.

Ur Sven B F Janssons bok, *Västmanlands runinskrifter*, Almquist & Wiksell 1964:

29. Sala landsförsamlings kyrka.

Pl. 24-25.

Litteratur: B 1083, L 1014. J. Bureus, *Monumenta Sveo-Gothica hactenus exsculpta* (1624) nr 46, 3. uppl. 1664 nr 8 (F a 10: 1 nr 46), F a 6 s. 237, F a 10: 2 bl. 90, F a 5 s. 224 f., F a 1 s. 111; O. Verelius, *Manuductio ad Runographiam scandinavica* (1675), s. 37; Ransakningarna 1667-84 (tryckt i VFA 17, 1928, s. 12, s. 30 samt i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 122, s. 134); J. Peringskiöld, *Monumenta* 4: LXIII; O. Rudbeck, *Atland* 3 (1698) s. 23 (nytrycket, 1947, s. 29); P. Dijkman, *Historiske Anmärkningar* (1723), s. 156 f.; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 1, s. 309, s. 606, hs R 556 (UUB) s. 451; N. R. Brocman, *Anteckning i Bautil* (R 556a) s. 297; O. Grau, *Beskrifning öfver Wästmanland* (1754), s. 566 (nytrycken 1904, s. 441 och s. 415); *Kyrkoinventarium 1830* (ATA); W. Tham, *Beskrifning öfver Sveriges rike* 1: 2 (1849), s. 105; *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo härader 1850* (ATA); O. Gurnælius, *Några ord till upplysning om bladet »Sala»* (1868), s. 126; H. Hofberg, *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken* 4, 1873, s. 294, 295 (ATA; tryckt i VFA 7, 1912, s. 113f.); E. Brate, *Anteckningar 1898* (ATA), *Svenska runristare* (1925), s. 42; A. Jansson, *Beskrifning öfver Sala landsförsamlings kyrka* (1932), s. 26, *En bok om Sala socken* (1950), s. 281, *Sala sockenkyrka* (1963), s. 34, 35; *Västmanland* (Allhem 1957), s. 41.

Pl. 25

Vä 29. Sala landsförsamlings kyrka.

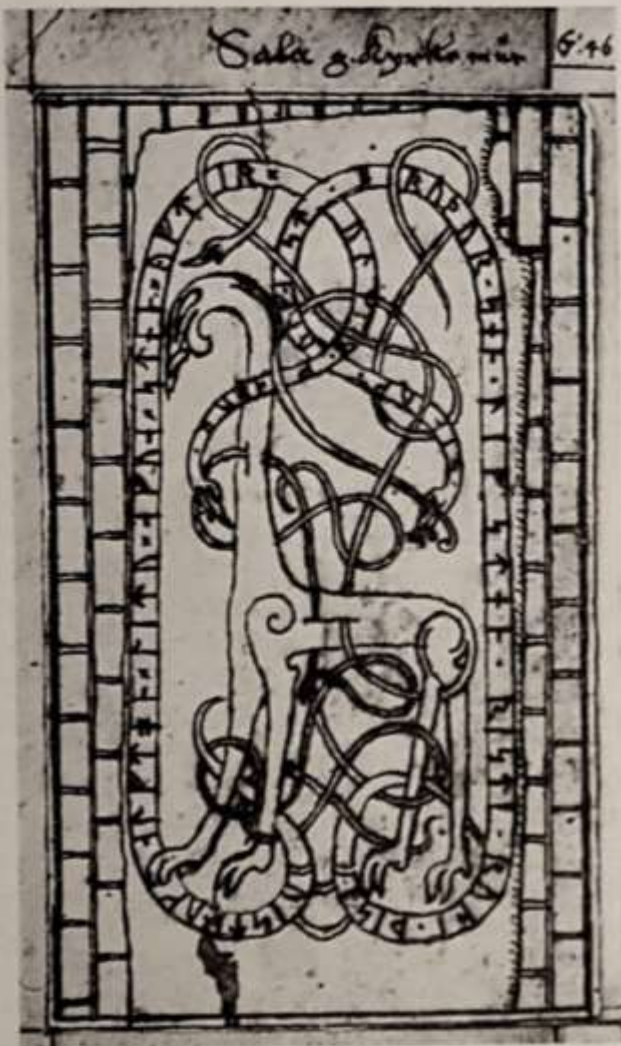

Fig. 45. Vs 29. Sala landsförsamlings kyrka. Efter teckning av J. Bureus.

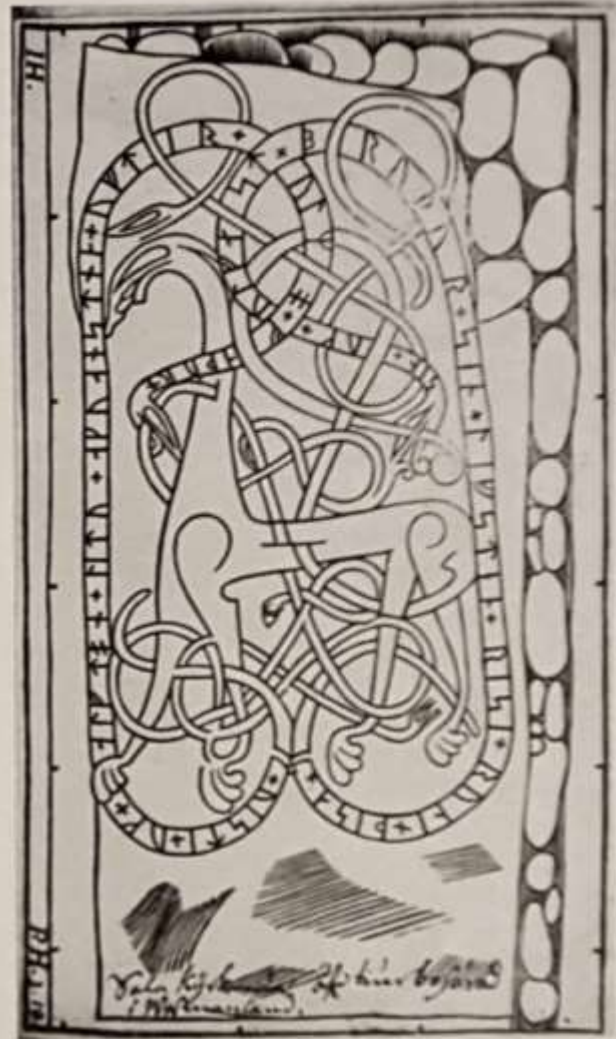

Fig. 46. Vs 29. Sala landsförsamlings kyrka. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1083).

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i F a 10: 2), träsnitt (i Monumenta Svec-Gothica, F a 10: 1, F a 5, återgivet av Verelius i a. a.); J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 1083; återgivet i Grau a. a.); Rudbeck a. a. (2. uppl. av planschbandet, fig. 127); Hofberg, teckning i a. a.; VFA 7, s. 114; Brate, foto 1898 (ATA; återgivet i Lindblom a. a.); E. von Holst, foto 1931 (ATA; återgivet i A. Jansson a. a.); E. Läljeroth, foto (i Västmanland, Allheims för-lag, 1957).

Den ståtliga runstenen är i liggande ställning inmurad i kyrkans södra vägg, med rotändan vid långhusets sydöstra hörn och med nedre långsidan — alltså stenens vänstra kant — alldeles i markytan. Kyrkan dateras till 1200-talets slut. — Bureus: »Sala g. Kyrkemur» (F a 10: 2), *Monumenta Svec-Gothica* (F a 10: 1): »J Sala Kyrkiomwr widh Sala Stadhs». — I *Ransakningarna* finnas följande utförliga upplysningar om Vs 29, lämnade av kyrkoherden A. N. Moklinus den 16 maj 1667: »Effter tuenne gångorss ransakningh vthi Sala Sochnestuffua om nogra Antiquiteter och Monumenter ther i Församblingen finnas kunde, giffz thetta suaret ath the aff inthet sådant vetta. Förvthan en runnhell ähr här öster Söder i kyrkemurhörnet vthan til inmurat, med bokstefuer omkringh, och vth hugget ther på ett sallsampt Diuur medh flera hufudh. Huilken hell fordom Pastor i Sala Herr Larss Ao 1607. hafuer låtit vthmåla på en Tafla och then hengt här i kyrkian, och på samma Tafla stää thessa ord, som formenas vara vthhuggne på hellen. Wisti uk Alfton litu ak wasten ijfter Vlmo

Fig. 47. Va 29. Sala landsförsamlings kyrka. Efter teckning av H. Hofberg.

Fadur sen uk vlfaster Bruder sen : Lifften rijsi Runr Dissa. Der nedan före på taflan ståa thesse ordh Veteres Etiam Sapuerunt.» I befallningsmännens rannsakingar 1682–83 läses: »i kyrekiumuhren finness inmuhrat på Östrehörnet een Runsteen medh huggne bookstäfwer uppå». — På träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* finns följande bläckanteckning: »Sala kyrkemur öfer tiurbo härad i Wesmanland». (B 1083: »Öfver Tiurbo Hundari. Sala Sockn. I Kyrkomuren»; L 1014: »Sala socken. Kyrkomuren.») Dijkman: »Wesmanland. Salbergz Stadz Kyrkemur.» — Celsius (1726): »En ... Runehell ähr här öster södher i Kyrkie murehörnet wtan till inmuratt.» — Grau (1754): Kyrkan »lärer wara ganska gammal, hwilket kan slutas ej allena af hennes oformeliga tjocka gråstens-murar, utan ock deraf, at i det södra hörnet af henne, eller uti muren på södra lång-wäggen är en Runesten inlagd, hwilket skedt på en och samma gång, då Kyrkan blifwit bygd, som man klart kan se: Af detta sednare följer äfwen, at Kyrkan måtte wara en ibland de äldsta Kyrkor, som wid Christendomens början äro bygda, uti hwilka man på många ställen finner Runstenar och Älderdoms lemningar, antingen til grundwalar eller ock i murarna insatte och lagde, hwilket skedde endast för den orsakens skul, at sådane de otrognes Minnings-märken måtte tillika med sjelfwa Hedendomen blifwa på en gång förstörde.» — *Kyrkoinventarium* 1830: »Utom de grofva Stenarna i Kyrkobyggnaden och de förtärda dörarna, hwilkas tjocka trädplan-kor tiden så bortfrätt, at Nararna, med hvilka dören varit ihopfogad, äro dels synliga, dels bortfallna, bevittnas Kyrkans Älder af en stor Runsten, uti Muren på Södra Långväggen inlagd. Runorna äro tecknade i Stenens kant ...» — Hofberg: »I sydöstra hörnet af kyrkomuren sitter inmurad en stor vacker runsten.»

Grå granit med mörkare inslag. Höjd 3,95 m, största bredd (nedtill) 1,50 m. Ristningen är tydlig; i stenens vänstra kant, som ligger alldeles i markytan, äro ristningslinjerna emellertid numera ganska grunda. På några ställen har ristaren låtit slingorna korsa varandra på ett felaktigt sätt.

Inskrift:

+ uisti + yk + alfton + litu + akua + stin + yftir + ulmo + fapur + sen + yk + ulfast + brupur + sen +
 lifsten + risi + runi + pisa +
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55
 60 65 70 75

Viseti ok Halfdan letu haggva stein æftir Holma, fadur sinn, ok Holmfast, brodur sinn. Lifstæinn risti runi þessa.

»Visäte och Halvdan läto hugga stenen efter Holme, sin fader, och efter Holmfast, sin broder. Livsten ristade dessa runor.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar med sk, som i denna inskrift genomgående har formen av ett

kors. I u är ej stunget, ej heller 2 i. I 6 y är punkten grund men säker. 7 k är ej stunget. I 8 a är bistaven placerad vinkelrätt mot huvudstaven (4); liknande form ha inskriftens samtliga a-runor. 12 o har förlorat övre hälften i en kantskada. 13 n har skadats i toppen. Alla n-runorna ha ensidiga bistavar, ansatta i det närmaste vinkelrätt mot huvudstaven. 15 i är ej stunget, ej heller 19 k. 24 i står på ett ojämnt ställe; runan är ej stungen. 26 y är tydligt. Sk finns efter 39 r. Runföljden 40–78 står i den högra slingan. Före 40 s saknas sk. 41 e är tydligt stunget, likaså 43 y och 58 e. 61 i är ej stunget, ej heller 68 i och 76 i. 65 e är säkert. — Bureus (i F a 10: 2): **uisti + uk alfton + litu + akua + sten + yftir + ulm : h + faþur + sin uk + ulfast + brupur + sen + lifsten + risti + runi + þisa + .** — Hadorph och Helgonius: **+ uisti + uk + alfton + litu + akua n stnq + uftir + ulmo + faþur n sin + uk + ulfast + brupur + sin + lifsten + risi + runi + þisa + .** — Celsius, som undersökte Vs 29 i juni 1726, läser: **+ uisti + uk + alfton + litu + akua + sten + yftir + ulmo + faþur + sen + uk ulfast + brupur + sen + lifsten + risi + runi + þisa + .** — Hofberg: **uisti + uk + alfton + litu + akua stan + uftir + ulmo + faþur + sin + uk + ulfast + brupur + sin + lifsten + risi + runi + þisa + .** — Brate (1898): »Ristningen är tydlig, var delvis oriktigt, delvis ofullständigt ifylld med hvit färg.» 6 u; 24 a; 43 u; 58 i.

Den tidigaste tolkningen av Vs 29 lämnas av Johannes Bureus i *Monumenta Sveo-Gothica*: »Visti & Alfton incidi curarunt lapidem in memoriam Vlm patris sui & Vlfast fratris sui. Lifsten incidit runas.» Verelius' översättning lyder: »Wisti och Alfdan läto hacka Stenen efter sin Fader Vlm, och sin Broder Hulfast. Lifsten ristade thessa Runer.» Och han kommenterar inskriften på följande sätt: »Thenna Stenens ritning är lius och reen. allenast är märkiande att the twenne Runerna N och A, icke dragas heelt öfwer medh streket, uthan allenast till then ena sijdan således † för †, och † för †. hwar af slutes att Stenen icke är utaf the äldste, efter han och hafwer then Runan | stungen sålunda †. † uti ordet ††††† är thet longa eller dubbla A.»

Dijkmans »Anmärkning» till ristningen består av följande åtta punkter: »1. Denna sten är ritader med twänne ormar, uti ritningen et diur, det somliga kalla drake, med en lang halss ok Orma-mund, sampt fyra klöfede fötter, jämte andre artige små ormslingar, så at ritningen prisar mästaren. Ok kan man säja om denna stens, samt fleras, artiga ritning, som Ovidius uti sin metamorphosi, at materiam superabat opus. Arbetet är finare än materien. 2. *Uftir*; Vocalen u uti detta ord är stungen med en prick, at det skal heta y, eller dubbelt i, hwar af man ser, at 3. Denne steen är i Kristendomen opsatt, det ok *Lifstens* namn con-firmerar. 4. *Yftir fathur*; Genit. casus, för *Præpositio Yftir*. 5. *Ulm*, så heter ok en stad i Schwabenland. 6. Om ordet *Sen*, det är sin, är på Stenen ritat med E, så är han af senare tidens Stenar, emädan som de älste Runemän inthet haft E vthi sitt Alphabeth, som är en god anledning til wetskap af det rätta forna Swea språket. 7. Denna sten wara oprest i Christenhetens tid, wisar Stena ritarens *Lifstens* namn, som af andra stenar fins lefat uthi Christendoms tid. 8. *Visti* en mans namn, *Vista* härad ligger i Wester-Gothland».

Vs 29 är rest av två bröder till minne av deras fader och broder. Dessa fyra män ha burit namn, som alla äro väl styrkta i svenska runinskrifter från tiohundratalet. **uisti** återger namnet *Viseti*. Detta mansnamn, som förekommer ett 15-tal gånger, har i inskrifterna såväl trestavig som tvåstavig form: **uisiti**, **uiseti**, **uasati**; **uisti**, **uesti** (se härom E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1, 6. uppl., 1962, § 70). Det kan anmärkas, att den kände uppländske runmästaren *Viseti* ristar sitt namn på fyra olika sätt, såväl trestavigt som tvåstavigt. — Om namnet *Halfdan*, här ristat **alfton**, se E. Wessén, *De nordiska folkstammarna i Beowulf* (1927), s. 46. Namnet är hittills belagt ett 40-tal gånger i svenska runristningar. I **alfton** (*Halfdan*) saknas **h** i namnets början. Samma förhållande råder i faderns och den döde broderns namn, **ulmo** och **ulfast**. **ulmo** är utan tvivel ack.-formen av mansnamnet *Holmi*. Detta namn är belagt i ett tiotal runinskrifter (U 91, 133, 141, 156, 335, 357, 447; Sö 331; Vs 29; Sm 73; om två belägg från Närke se S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* 1952, s. 15, 34 f.). *Holmi* är till typen ett kortnamn till de i Sverige vanliga namnen med *Holm-* som förled. Ett sådant namn har tydligen den döde brodern burit; **ulfast** återger nämligen ack.-formen av det vanliga mansnamnet *Holmfastr*. På alldeles samma sätt har namnet tecknats på U 89: **ulfast** (ack.). Hittills är *Holmfastr* belagt ett 30-tal gånger i svenska runinskrifter. Fadern och den döde (äldste?) brodern ha alltså båda burit *Holm-*namn.

Vs 29 är signerad av den kände runmästaren *Livsten*. Han har utfört ett drygt tiotal ristningar i väst-

ligaste Uppland, av vilka sex äro signerade (U 760, 767, 1152, 1158, 1161, 1164). Med Vs 29 få vi sålunda sju runstenar, på vilka Livsten har namngivit sig. Alla dessa befinna sig i gränsområdet mellan Uppland och Västmanland.

Livsten signerar sina ristningar på följande sätt: + **lifsten** + **iuk** **runi** + **þsa** + (U 760), + **lifsten** + **risti** + **runi** + (U 767), + **lifsten** + (U 1152), : **lifsten** : **iuk** : **runi** : **þsa** : (U 1158), + **lifsten** + **iyk** + **runi** + (U 1164), **lifsten** + **risi** + **runi** + **þisa** + (Vs 29). På U 1161 tecknas namnet + **lifþen**...

Vs 29 visar många för denne ristare utmärkande drag; det gäller huggningsteknik, ornamentik, runformer och skrivningar. Även om Vs 29 ej hade varit signerad, skulle man därför med full säkerhet ha kunnat attribuera ristningen till denne originelle runmästare.

Vad ornamentiken beträffar domineras ristningsytan av det stora fyrfotadjuret med sin påfallande långa hals och sin utdragna, ringlande svans, som löper framåt, mellan bakbenen och tränger mitt igenom rundjurets bål. Inskriften, som är ristad i två symmetriska draxlingor, börjar i den vänstra drakens stjärt. I *Sveriges konsthistoria* (1944) framhåller A. Lindblom, att Livstens konstnärliga »betydelse ligger i att han bevarar det stora runstensdjuret intakt och gör det till centrum»; Vs 29 är, enligt Lindblom, »en mäktig, osymmetrisk komposition, utförd med klarhet och rytmisk kraft». Ristningen »ger oss runstensdjuret i dess rent svenska skepnad, karakteristisk för den svenska runstensstilen.

Med avseende på runformerna kunna **a**- och **n**-runorna anföras som särskilt typiska för Livsten; de ha ensidiga, mot huvudstaven vinkelräta bistavar. Livsten utelämnar **h**-runan i början av orden **akua** (*haggva*), **ulmo** (*Holma*), **ulfast** (*Holmfast*). Karakteristiskt är även, att **o**-runan brukas för (nasalerat) **a**: **alfton**, **ulmo**, samt att diftongen **æi** betecknas i och **e**: **stin**, **lifsten**. Pron. *sinn* tecknas **sen** och prep. *æftir* **yftir**. Ordet *runar* (f. pl. ack.) ristats av Livsten alltid **runi**. Slutligen kan nämnas, att **yk ok** även eljest påträffas ett par gånger i Livstens inskrifter. — Om denne runmästare, som av allt att döma har varit verksam på 1030–40-talen, se även O. von Friesen, *Upplands runstenar* (1913), s. 38, *Runorna* (1933), s. 211 f., E. Brate, *Svenska runristare* (1925), s. 42 f.

Namnet *Lifstewinn* har tydligen varit ganska sällsynt. I runinskrifterna finnas eljest blott några spridda belägg: U 173, 174, 179, 347, Sö 58, Sm 52. I svenska medeltida källor är namnet säkert styrkt från Uppland och Södermanland. Däremot saknas det helt i det övriga Norden.

Vs 29. Sala laudaförämlings kyrka.

Sala Allehanda 15 april 2019:

Tack för att ni lyfter Salas viktiga historia

Jag vill verkligen tacka kvartetten som i Sala Allehanda lyfter perioden från järnålderns slut fram till Gustav Vasa-tiden femhundra år senare. Tack Åke, Richard, Tjalle och Bo!

Vi i Sala-Heby vikingavänner delar samma uppfattning att om man ska berätta om silvrets historia så bör man börja från början.

Tiden då man gick från vikingar och asatro till ett modernare samhälle och den katolska läran på medeltiden.

Man kan nästan blunda och sätta ner sitt finger på karta och på eller just runt den platsen finna minnen från folket som bodde på platsen för tusen år sedan. Kvartetten tar upp området uppströms från Sockenkyr-

kan. Här finns så mycket och vi har definitivt inte hittat sista saken i marken än.

Vi har också varit ut och sökt på historiska museets arkiv samt att vi går ut i fält så klart så man kan knyta ihop föremålen med platsen och på den vägen kunna se hur det en gång kan sett ut när det begav sig.

En av dessa spännande platser hittar vi vid Sagån i höjd med Bånsta mellan Kumla och Varmsåtra. Här höjer sig landskapet en smula och där smalnade den breda ån av väsentligt. Detta var en viktig plats för att ha kontroll över de som kom över vattnet.

Det var dåtidens huvudled då det var det enklaste sättet att ta sig fram på. Här

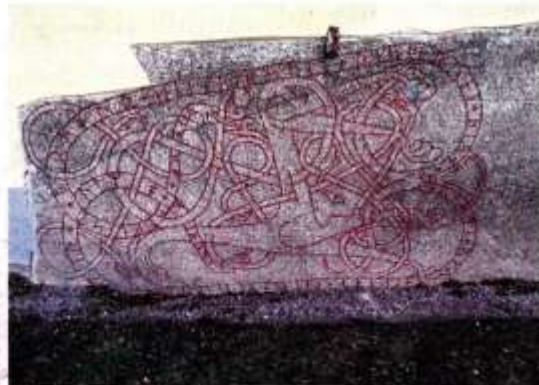
ligger två gravfält strategiskt anlagda på var sida ån. Det var viktigt att visa vilka familjer som ägde marken på laglig väg och dessa gravar syntes på långt håll.

I en av gravarna hittade man ett väldigt fint svärd. Svärd var bara för stormän då de var dyra och det krävde sin smed att ta fram ett. Pilbågar och spjut var mycket vanligare.

Svärdet hettades upp och böjdes innan det lades med den dode.

Detta för att det var vikt för hans efterliv och att ingen annan levande skulle få för sig att knycka det i efter hand.

Just sådana här platser bör Sala sätta på sin historiska karta och få ut infor-

Holmestenen vid Sala sockenkyrka har daterats till omkring 1050, den senare delen av vikingatiden. FOTO: ÅKE JOHANSSON

mation på webb och i tryck. Det är viktigt att inte bara välja ut vissa delar av historien utan att berätta hela.

Silvrets historia går tillbaka till då gravfält marke-

rade familjens rätt till gård och jord och senare när kristendomen kom hade runstenarna samma uppgift.

Mats Köbin

Sala-Heby vikingavänner

Sala Allehanda 2 maj 2018:

Salas förflutna kan ha en framtid

Vi i Sala-Heby vikingavänner har ingenting emot att det satsas på olika ting runt Sala silvergruva. Men var finns satsningarna och viljan att lyfta områdets äldre historia? Runt åarna sprudlade det av liv för 1000 år sedan. Deras minnen finns inte med någonstans i turistinformationen och inga skyltningar av de viktiga platserna har gjorts heller. Återigen finns förslag som påtalar vikten av att berätta hela Salas historia. Åarna ledde ut till Mälaren och därifrån ut i vida världen.

På gravfält som på Kloborget i Västerfärnebo hittar man ideligen föremål som kommer långväga ifrån. Men även som visar hur vardagslivet såg ut när det begav sig. Här bör kommunen se till att fynd får komma hem igen till en utställning. Vid Sagån begravdes två kvinnor på 800–900-talet

Runsten vid Sala sockenkyrka.

FOTO: PRIVAT

i två små båtar. Vad fick de med sig in i nästa liv? Dessa fynd bör alla kunna ta del av och lära sig mer om den lokala historien från området. Längs Sagån ligger gravfält och spår av de som bodde här som ett pärlband ner mot Mälaren. Där det står en medeltida kyrka kan man vara säker att vikingatiden inte är långt där ifrån. Se bara på Sala sockenkyrka där en sen runsten ligger huggen av mästare Livsten. Området runt Kumla är också väldigt intressant och

bynamnet kommer från ordet gravkummel och pekar långt bakåt i tiden. Även andra bynamn gör det samma, som Knivsta Husby till exempel.

Så nu hoppas vi och många andra att Sala ordentligt lyfter den äldre historien som småningom går in den tidiga medeltiden och det var någon gång under denna tid silvret en gång hittades även om det dröjde några sekler innan gruvdriften tog rejäl fart.

Mats Köbin

Övrigt skrivet om runstenar i Sala kommun

Ur Sven B F Janssons bok, *Västmanlands runinskrifter*, Almqvist & Wiksell 1964:

28. Grällsta, Kila sn.

Litteratur: B 1086, L 1010. Ransakningarna 1667-84 (tryckt i VFA 17, 1928, s. 11, 25 samt i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 123, 134); J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 199; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 27; O. Grau, Beskrifning Öfver Västmanland (1754), s. 561 f. (nytrycken 1904, s. 437 f. och 408 f.); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 110; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 4, 1873, s. 286 (ATA; tryckt i VFA 7, 1912, s. 104 f.); E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA).

Avbildningar: J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta, B 1086 och Grau a. a.); O. Celsius, teckning (i F m 60: 2).

Enligt kyrkoherde D. Moræus fanns år 1667 vid Grällsta två runstenar, en större och en mindre; se ovan s. 80, där uppgifterna ur *Ransakningarna* återges. Den större är Vs 27. Den mindre stenen, som enligt Moræus endast var »en aln lång och en bredh», är sedan länge försvunnen. Av måtten framgår, att stenen endast har varit ett fragment. Uppenbarligen är det samma runstensstycke, som åsyftas i den ransakning, som befallningsmannen Gustaff Jönson insände femton år senare. Där uppfattas det lösa stycket som toppen av Vs 27; runstenen skulle ha »ett stycke öfverst på afslaget som likwähl behållit äre». Av samma uppfattning ha väl Hadorph och Helgonius varit, eftersom fragmentet på deras avbildning har fått sin plats upptill på den stora stenen; se fig. 42. På grund härav upptager Liljegren de båda stenarna under ett och samma nummer, 1010. Också O. Celsius, som undersökte stenarna i juni 1726, tager för givet, att stenarna höra ihop. Han konstaterar, att Vs 27 är »en wacker och behållen sten, föruthan det at toppen är afstött». Detta avslagna stycke »ligger bredwid stenen»; det »har suttit öfverst på stenen, men afslagit, och illa farit att runorna icke hänga ihopa hwilka ej eller synes hafwa hafft at beställa med sielfwa inscriptionen». Efter Celsius' besök för-

¹ Ännu i *Västmanland* (Allhem, 1957) har denna tolkning influerat. Där omtalas nämligen, att runstenen är rest »som minne öfver fadern, död 'i fara'».

svann fragmentet och har senare vid flera tillfällen sökts utan framgång. Hofberg anser det möjligt, att fragmentet gick förlorat vid en flyttning av Vs 27 »vid början af 1800-talet», se ovan s. 81.

Det kan ej förhålla sig så, att det nu försvunna runstensfragmentet Vs 28 har utgjort toppen av Vs 27. Av allt att döma har det i stället utgjort ett stycke av en eljest okänd runsten.

Inskrift (enligt B 1086):

... - - er · baþ : bru kera : r ... - ri
 5 10 15

... bað bro gærra ...

»... bjöd göra bro ...»

Till läsningen: Av r. 1 och 2 återstodo endast nedre hälfterna av huvudstaven. Efter 15 r var fragmentet avslaget. Runföljden 16–18 har stått innanför den yttre slingan i en egen ram. Av runan 16 syntes en huvudstav i fragmentets kant. — Celsius: - - ~~ker~~ · baþ ... ra : b ... ri.

Tyvärr är endast ett så obetydligt stycke av inskriften känt, att en rekonstruktion är omöjlig. Framför verbformen *bað* har stått ett namn, subjektet i satsen. Av Celsius' läsning att döma kan detta ha varit ett mansnamn på -gæirr, t. ex. Þorgæirr.

Av stort intresse är, att inskriften på fragmentet omtalar ett brobygge. I närheten av den plats, där Vs 27 står rest, och där fragmentet Vs 28 låg ännu på 1700-talet, finns en gammal bro; se ovan s. 80 och 81. Under sådana omständigheter är det högst sannolikt, att det vid Grällsta har funnits en »runstensbro», ett minnesmärke bestående av en bro och två runstenar. Det är också troligt, att den som har hedrats med detta trefaldiga minnesmärke har varit den *Sigþorn*, som omtalas på Vs 27. Om »brostenar» i Västmanland se Vs 9 och 10, ovan s. 29.

Västerby, Kila sn.

Liljegren upptager i *Runurkunder* (1833) som nummer 1013 en runsten vid »Westerby» i Kila sn. Uppgiften om denna »runsten» har Liljegren hämtat i Graus *Beskrifning Öfver Wästmanland* (1754), där »en Runsten wid Wästerby» omtalas (a. a. s. 562). Också G. Borgman nämner stenen i *Försök till beskrifning öfver Kila socken* (*Westmanlands Läns Kongl. Hushållnings-Sällskaps Handlingar* 5, 1828), s. 34: »Wid Westerby skall ock finnas en förfallen Runsten.»

Att det i detta fall ej är fråga om en runsten utan om en bautasten, framgår klart av följande ord i *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Över-Tjurbo härader 1850* (ATA): »Wid Westerby uti en hage nordvest om byn finnes ock en runsten, som saknar runristning.» På flera andra ställen nämns »runstenen vid Västerby», men den skall avföras ur diskussionen.

Åverka, Möklinta sn.

I Åverka finns en järnhäll med vällaren Karl Sols namn gjutet i runor.

Vangsbros härad.

Socken: Västerfärnebo. Häradet och socknen gränsa i S till Snevringe och Norrbo häradar, i V till Norbergs bergslag, i N till Dalarna och i Ö till Överturbo hd. — Från området äro endast två runstensfragment kända.

32. Prästgården, Västerfärnebo sn. Nu på Gammelgården.

Pl. 28.

Litteratur: Vestmanlands läns tidning den 14/8 1935, 22/8 1936; Ruth Rosenius-Högman, Runstensfyndet i Väster Färnebo (i: Vestmanlands läns tidning den 18/8 1936), Brev den 12/1 1962 till S. B. F. Jansson (ATA); G. Olson, Rapport (ang. lagningen) den 17/3 1937 (ATA); I. Irholm, Rapport den 16/11 1949 (ATA); E. Floderus, Västerfärnebo under forntiden (i: Västerfärnebo. En sockenbeskrivning, 1951), s. 64; N. Nygren, Hembygds gårdar och museer i Västmanlands län (i: VFÅ 40, 1957), s. 119.

Äldre avbildning: C. Claesson, foto 1936 (ATA; återgivet i Floderus a. a.).

Den fragmentariskt bevarade runstenen påträffades våren 1936 under röjningsarbeten i den då rivna arrendatorsbostaden i Västerfärnebo prästgård. Stenen står nu uppställd på socknens gammelgård.

I en artikel i *Vestmanlands läns tidning* den 14/8 1935 finnas följande uppgifter om den utdömda arrendatorsbostaden och om den förestående rivningen: »Ifrågavarande bostadshus är gammalt, säkerligen i sina äldsta delar från 1700-talet om ej äldre. Det kallades förr vanligen 'Karbenning'. Namnet har sitt ursprung i det förhållandet, att huset skulle byggas och underhållas av Karbenning församling, då den var annex till Väster Färnebo. Då Karbenning fick egen präst redan på 1600-talet ... förstår man, att namnets traditioner och husets historia gå långt tillbaka i tiden. Måhända gömmer dock dess grund lämningar från en ännu äldre tid. Ur fullt pålitlig källa stannar nämligen en uppgift om, att man på 1890-talet skulle uppmärksammat delar av en runsten [Vs 33] med några för vikingatiden karakteristiska ristningar bland grundstenarna ... Då uppgifter om runstenar inom Väster Färnebo socken äro synnerligen sparsamma, och ingen av dem, som vederligen funnits, blivit bevarad, vore det av värde om platsen noggrant undersöktes. Man kan hoppas, att flera delar av den nämnda runstenen skola återfinnas i husgrunden ... Det hus, varom här är fråga, har ... ursprungligen varit flygel till prostgårdens forna huvudbyggnad, som sedan närmare hundra år tillbaka är helt och hållet jämnad med marken.» Runstensstycket påträffades i maj 1936 i undergrundens fyllning. Irholm (1949): »Runstenen hittades vid rivning av gamla arrendatorsbyggnaden 1936, slogs sönder av stenarbetarna innan inskriften blev upptäckt, lagades sedan och uppställdes vid Gammelgården, c:a 200 m. från fyndplatsen.»

Rödgrå granit. Höjd 75 cm, största bredd 72 cm, tjocklek omkring 20 cm. Det bevarade stycket utgör en del av runstenens övre parti. Ristningsytan flagrar. På oskadade delar äro ristningslinjerna djupa och tydliga, mjukt rundade; huggningstekniken ger vid handen, att ristaren har varit en skicklig och van runmästare. Nedanför det enkla korset står ett vackert ristat rundjur.

Inskrift:

... - - x **si** - - on x **sik** x **auk** x - - - - no x **auk** x **faðu** - - -
5 10 15 20 25

... at sialfan sik ok ... þenna ok faður ...

»... efter sig själv och ... denna ... och fader ...»

Till läsningen: Av runan 1 återstår huvudstaven, av runan 2 endast ett kort stycke av huvudstavens övre del. Sk före 3 s är skadat av samma flagring, som har fördärvat runan 2. Omedelbart till höger om 4 i finns en naturlig fördjupning i ristningsytan. Av runan 5 återstår endast huvudstaven. Runan 6 har förlorat övre delen av huvudstaven och hela övre bistaven; den undre bistaven är skadad genom flagring. Runan har utan tvivel varit f. 7 o har, liksom 18 o, dubbelsidiga, snett upp åt höger riktade bistavar. 8 n har i likhet med 17 n ensidig bistav. 10 i är ej stunget. 11 k har förlorat toppen; av bistaven återstår ännu, alldeles i den sköra kanten, ett mycket kort stycke. 12 a har, liksom 19 a och 23 a, ensidig bistav. 13 u är säkert, trots att runans övre del har förlorats. Av bistaven i 14 k återstår endast ett mycket kort spår alldeles i fragmentets kant; det bevarade stycket av huvudstaven är djupt och tydligt. Sk efter 14 k har förlorat övre delen. Av runan 15 återstår endast huvudstavens nedre hälft; inga spår av bistavar. Därefter är ristningsytan bortslagen; inskriften fortsätter efter avbrottet i stenens högra kant med runan 16. Av denna är endast ett stycke av huvudstavens nedre del bevarad. 17 n har förlorat huvudstavens övre tredjedel. I 20 u utgår bistaven ett stycke nedom huvudstavens topp. 21 k har skadats upptill. 22 f har förlorat huvudstavens topp och den övre bistaven. 23 a har förlorat huvudstavens övre tredjedel; 24 p har förlorat övre hälften, likaså 25 u. Av runan 26 återstår blott nedre delen av en huvudstav.

Det är beklagligt, att runstenen är så fragmentariskt bevarad. Ursprungligen har den synbarligen varit ett vackert minnesmärke. E. Floderus framhåller, att inskriften är mycket svårläst och ännu inte tydd. Hans uppfattning (a. a.), att ristaren har varit en klåpare, kan ej vara riktig. Han tillägger: »Ett par lika tarvliga runstenar, den ena i Kila [Vs 27], den andra i Haraker [Vs 22], med samma korsform som på Västerfärnebostenen kan vara gjorda av samma ristare.» De »tarvliga» runstenar, som Floderus åsyftar, äro båda ristade av den västmanländske runmästaren *Litli*. Han var en originell och tekniskt skicklig ristare; se vidare Vs 20, Vs 22 och Vs 27. Av huggnings teknik, runformer och ornamentik att döma är Västerfärnebofragmentet (Vs 32) ett verk av *Litli*. Runföljden *si[lf]on sialfan* kan också anföras i detta sammanhang. I den av *Litli* signerade inskriften Vs 27 finner man nämligen ett motsvarande bruk av o-runan: *hon hann*.

Vs 32 har tydligen rests av en man till minne av honom själv, medan han ännu var i livet. Ännu en sådan sten är känd från Västmanland, nämligen Råbysten i Tortuna sn (Vs 17). I Uppland äro dylika stenar ganska vanliga; de mest kända äro Jarlabankestenarna. Det sista ordet på det bevarade stycket, *faður* (ack.), gör det sannolikt, att Vs 32 tillika har varit ett minnesmärke efter resarens fader.

Det försvunna runstensfragmentet Vs 33 har möjligen utgjort ytterligare ett stycke av Vs 32.

33. Prästgården, Västerfärnebo sn.

Litteratur: E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA); Ruth Rosenius-Högman i *Västmanlands läns tidning* den 19/4 1936; E. Floderus, *Västerfärnebo under forn-tiden* (i: *Västerfärnebo. En sockenbeskrivning*, 1951), s. 64.

Avbildning: Brate, foto 1900 (ATA).

Detta runstensfragment, som enligt E. Brate påträffades år 1880 »vid planering i trädgårdens» vid Västerfärnebo prästgård, är sedan länge försvunnet. Det har vid flera tillfällen förgäves sökts.

I *Västmanlands läns tidning* den 19/4 1936 lämnas följande upplysningar om fyndet: »För cirka 45 år sedan hittade några unga studerande, söner till prosten G. A. Westholm, V. Färnebo, invid stensockeln till arrendatorsbyggnaden en trekantig stenskarva med några runor ... Då familjen Westholm för ungefär 30 år sedan avflyttade från orten, lämnades stenskarvan till dåvarande prostgårdsarrendatorn med tillsägelse att bevara den. Denne man är nu död, och stenskarvan, som ställdes in i ett redskapskjul, har under årens lopp spårlöst försvunnit.»

Fig. 49. Vs 33. Prästgården, Västerfärnebo sn. Foto E. Brate 1900.

Enligt Brates anteckning år 1900 är fragmentet »af 50 cm. längd, 15 cm bredt i storändan, i lilländan vid ristningens slut 10 cm ... Slingans bredd är 9 cm.» Stenarten »är rödaktig gråsten».

Inskrift (enligt Brate):

... f - - ur × sin × - ...
5

... fadur sinn ...

»... sin fader ...»

Till läsningen: På grund av en avflagring inne på ristningsytan var runföljden 1-5 skadad vid Brates undersökning. Av 1 f återstod övre delen; av runorna 2 och 3 funnos endast huvudstavernas toppar i behåll. 4 u och 5 r hade förlorat sina nedre delar. 8 n ensidig bistav. Av runan 9 återstod alldeles i fragmentets kant en halv huvudstav.

Det förefaller troligt, att det försvunna fragmentet har ristats av samme mästare som Vs 32, alltså av Lilli. Det är t. o. m. möjligt, att de båda fragmenten utgöra delar av samma runsten. Mot antagandet talar emellertid, att ordet *fadur* (ack.) förekommer på bägge fragmenten. Klarhet kan endast vinnas, om Vs 33 åter kommer i dagen.

S. Gersbo, Västerfärnebo sn.

I *Västmanlands läns tidning* den 19/4 1936 skriver Ruth Rosenius-Högman: »En tillförlitlig sagesman berättar, att han från sina pojkar minnes en runsten på S. Gersbo mark, mot vilken han och hans kamrater i ungdomligt oförstånd roade sig med att kasta till måls, varvid den vittrade och tydligen också av någon lös bergart bestående stenen smulades sönder på ytan. Denna sten är nu borta.»

Eftersom någon runsten vid S. Gersbo eljest ingestädes nämnes, torde man kunna utgå ifrån, att uppgiften beror på ett minnesfel hos sagesmannen.

Pl. 28

Vs 26. Vallrum, Kumla sn. Nu i Läns museet, Västerås.

Vs 32. Prästgården, Västerfärnebo sn. Nu på Gammelgården.

Ur skriften *Lättläst historia om Sala*, 2011, av Jan-Erik Eriksson och Bo Svärd, sid. 12-13:

Vikingar från salaorten

Det finns åtminstone ett bevis på att män från våra trakter deltog i de dramatiska vikingatågen. Det beviset är runstenen söder om Grällsta i Kila socken, som har en text som kan översättas:

"Torbjörn och Ingefast lät resa efter Sigtorn, sin fader. Han blev död på utfärd. Litle ristade runorna".

Andra runstenar har hittats i Forneby i Möklinta, Västerfärnebo, Öster Bännbäck i Möklinta.

I Sala sockenkyrkas södra vägg finns en vacker sten inmurad, ristad av den kände runmästaren Livsten:

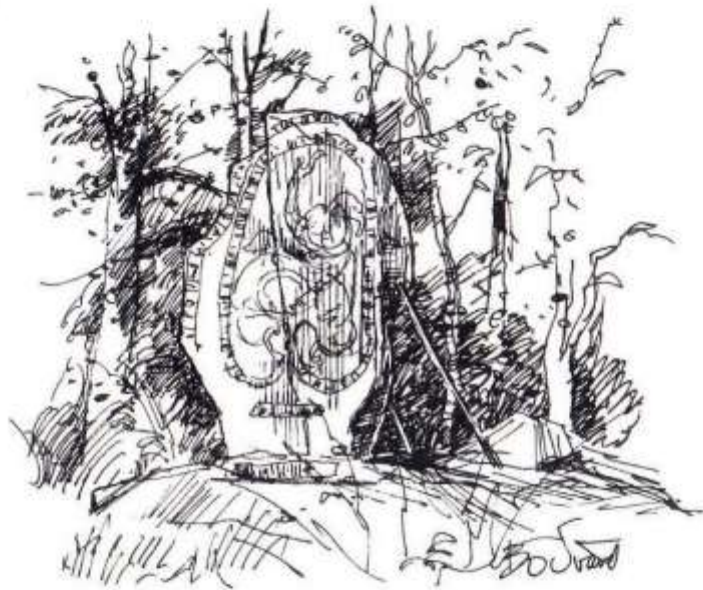
"Visäte och Halvdan lät hugga stenen efter Holme, sin fader, och efter Holmfast, sin broder. Livsten ristade dessa runor".

Den allra finaste runstenen i våra trakter är den så kallade Odendisa-stenen. Du kan se den i Hassmyra i Fläckebo. Den är ristad av tidens främste runristare, upplänningen Rödballe.

Eftersom spåren av vikingarna oftast handlar om stora, starka och modiga män känns det bra att just den här stenen hyllar kvinnan.

Såna runstenar är väldigt ovanliga. Man tror att den här stenen är den äldsta svenska skrift som hyllar kvinnan i Norden.

Stenen ger ett utmärkt prov på vår äldsta poesi på svenska. Så här står det på modern svenska:

"Gode bonden Holmgät lät resa (stenen) efter Odendis, sin hustru. Det kommer icke till Hassmyra en bättre husfru, som råder för gården. Rödballe ristade dessa runor. Till Sigmund var (Odendis) en god syster"

Artikel av Lars Nordmark i *Sala Hembygds- och Fornminnesförenings årsskrift 2018*:

Fornlämningar i Sala

Sala kommun är rikt på fornlämningar. Bosättningar från järnåldern och framåt finns på många platser. Det är mer sparsamt med bronsålderslämningar. Från medeltiden och framåt formligen kryllar det av lämningar.

Fornlämningar är spår efter äldre mänsklig verksamhet och skyddas av kulturmiljölagen (1988:950). Enligt denna är det förbjudet att förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning, men i vissa fall kan Länsstyrelsen ge tillstånd till ingrepp i lämningen.

En fornlämning kan t ex vara boplatser, gravfält, ruiner, runristningar, hällristningar, fornborgar, stensättningar, högar, rösen, husgrunder från förhistorisk, historisk och medeltida tid, kvarnar, minnesmärken, lämningar efter kyrkor, slott och herresäten samt kulturlager i medeltida städer.

Nytt från 2014 är att en lämning, som kan antas ha tillkommit 1850 eller senare, inte omfattas av det allmänna skyddet för fornlämningar. Länsstyrelsen kan fornlämningsförklara lämningar som är yngre än 1850, om det finns särskilda skäl, med hänsyn till dess kulturhistoriska värde.

På kommunens bord ligger nu ett förslag om att göra lämningarna

mer lättillgängliga både för Salabor och turister.

Ursprungsförslaget är att ta fram en lättillgänglig broschyr, med bilder, texter och kartor. Utifrån detta skulle kunna arrangeras guidade turer. Den som lever får se om och i så fall vad det blir av detta.

Här följer en del sanningar och sägner om ett urval av fornlämningar i Sala kommun:

Odendisastenen

En runsten, som står vid hembygdsgården i Fläckebo. Det sägs att det var en bonde som plöjde fram

den i sin åker. Stenen gick dock i två bitar. Den lagades och restes på nytt år 1900 där den nu står.

Stenen är rest av bonden Holmgöt över sin hustru, som sägs ha hetat Disa, men kallades Odendisa och var husfru på Hassmyra. Stenar resta över kvinnor är mycket sällsynta. Inskriften översatt till nusvenska lyder: "Gode bonden Holmgöt lät resa stenen efter Odendisa sin hustru. Det kommer icke till Hassmyra en bättre husfru som råder för gården. Rödballe ristade dessa runor. Till Sigmund var Odendisa en god syster".

Minnesbyggnaden på Braheholmen

Holmen ligger i Fläcksjön, i anslutning till Axholms gård. Där finns en paviljong byggd 1807 av greve Posse. Braheholmen ingick i godskomplexet Rörbo, som under 1500-talet ägdes av familjen Brahe. Paviljongen är en förenklad miniatyr av det slott som en gång fanns där. 1598 lät Ebba Brahes far, Magnus Brahe, bygga en större stenbyggnad på holmen, Axholms slott. Detta ärvde Ebba. Hon testamenterade i sin tur egendomen till sin son Pontus de la Gardie. I

början av 1700- talet övergavs slottet på Axholmen och förföll. Vid mitten av 1700-talet brann slottet och i slutet av 1700-talet fanns bara grunden kvar. Tidigt 1800-tal tog familjen Posse, med hovmarskalken Knut Posse i täten, över Axholms gård. Det var sannolikt Posse som lät uppföra nuvarande byggnad på holmen, som ett minne över Axholms slott. Den står på grundrester av slottet. Då tillkom också de tavlor som hänger i paviljongen och föreställer motiv från de sanningar och sägner som omger Ebba Brahe och slottet. Den största tavlan föreställer Ebbas och Jacob de la Gardies bröllop.

Ebba hade haft en romans med Gustav II Adolf, som var djupt förälskad i Ebba. Det sägs att Gustav II Adolf red i sporrsträck från krigsfältet för att hindra giftermålet. Han lät hästen simma 2 km över Fläcksjön istället för att rida runt den, men han kom för sent. Änkedrottningen Kristina är med på tavlan och ser mycket nöjd ut. Sägner säger att hon förvarnade Ebba om att hennes son Gustav II Adolf inte skulle gifta sig med henne. Änkedrottningen skrev med en diamantring på ett fönster till Ebba: "Det ena du vill det andra du skall, så brukar det gå i dylika fall". Ebba svarade: "Jag böjer mig för viljan din och finner mig i lotten min". Ebba blev mor till 14 barn.

Runstenen vid Grällsta

Stenen står på ett gärde, väster om väg 56, strax efter avtagsvägen mot Sättrabrunn. Inskriften översatt till nusvenska: "Torbjörn och Ingefast lät resa efter Sigtorn sin fader. Han blev död på utfärd. Litle ristade runorna". Stenen fördes i början av 1800-talet av en bonde Jansson i Grällsta till hans hus, för att användas som trappsten vid boningshuset. Genast började nattliga spökerier. Bonden var tvungen att återföra stenen till gårdet.

Högen vid Boda

Högen ligger mellan väg 70 och järnvägen, strax före södra infartsvägen till Boda (Gulla grind). En fru Viberg, född 1891 har berättat att hennes morfar, född 1824 stod spetsgård vid en avrättning av en Salabo. Den avrättades mor var med. Hon sa "Är

dom nöjda nu när de fått i sig en". Avrättningen på högen ska ha varit 1844.

Runristning vid Österbännbäck

Runristningen står i Österbännbäck, intill väg 842, strax efter korsningen med väg 840. Svårläst runskrift, men lyder på nusvenska ungefär: "Holger lät göra bron efter sin frände Ödgöt och Uinut sin son". Det är den enda runinskrift som är ristad i ett jordfast block och av texten framgår det att det är en brosten.

Forsbo kvarn

Såg- och kvarnlämning vid Forsbo, söder om Forsön i Dalälven. En del av ruinen har varit såg, en annan kvarn. Träöverbyggnaden revs 1963. På andra sidan forsen låg ett laxhus.

Husgrund i Fräbrunn

Hos Ann-Marie Johansson i Fräbrunn bevaras en sländtrissa som hittades i husgrunden. Där finns en brunn, med 3 meter ner till vattenytan. Brunnen har gett namn till byn. Det sägs att det slöts en fred vid brunnen, varvid alla blev så glada att de kastade sina hättor i luften. De föll ned norrut på ett berg, som fick heta Hättskär, men enligt Assar Jansson så har Fräbrunn fått sitt namn efter brunnen som var helgad åt Freja.

Runristning vid Sala Sockenkyrka

Stenen ligger mot kyrkväggens ena sida. Den är 3,9 meter lång och som mest 1,5 meter bred. Runinskriften lyder på nusvenska: "Visäte och Halvdan lät hugga stenen efter Holme, sin fader, och efter Holmfast, sin broder. Livsten ristade dessa runor".

Kolerakyrkogård, Sala Silvergruva

Ligger intill Bronäsgatan. Många fynd har gjorts av gravar med skelett, träkistor och spikar. Utgrävningar har skett vid flera tillfällen från 1955, då av Else Nordahl. Rut Lindblom född 1907 hörde av sin far om en kamrat till hans far (född 1860) och arbetare vid gruvan, som hört att varje gång man gick till arbetet i gruvan, så skulle man

ha med sig en hink eller skopa med kalk, som skulle hällas ut på platsen, som skydd mot pesten. I den norra delen fann man rester av en syllgrund, tillhörande ett gruvkapell. På platsen fanns också spår av bränning av malm från 1660-80-talet.

Murrester och stenradsrester härrörde från kyrkogårdsmuren. Kyrkogården ska ha använts fram till mitten av 1600-talet. Mynt har också hittats från Gustav Vasas och Johan III:s tid. En grav med ett kranium och halsjärn undersöktes noga. Individens saknade kista och hade ett oläkt lårbensbrott.

Ekeby kvarn

Kvarnen låg intill Ekeby damm. Från gruvan rann ett vatten mot Ekeby damm. Dit fördes allt avloppsvatten genom en sprängd och grävd kanal. Ån bildade halvvägs till dammen ett fall, där Jakob Matts kvarn byggdes på 1650-talet. Ekeby damm är förmodligen den äldsta konstgjorda dammen i Sala. Två vattendrag mynnar i dammen, ett från norr och ett annat från väster. Kvarnen var en mjölkvarn, som utnyttjade vattnet på dess väg till Lillån. Den fanns kvar till 1964, då tre ovarsamma gossar lekte med eld och fick kvarnen att brinna ner. Idag påminner en kvarnsten, en minnestavla och en transformatorstation om den tidigare kvarnverksamheten. Kvarnen fanns redan på 1540-talet. Den byggdes om på 1750-talet.

Smedsbo borg

Fornborg 85 x 60 meter, belägen vid Smedsbo (Tärna), norr om väg 70. Begränsad av stup och mer eller mindre branta sluttningar. Ringar av järn ska finnas på borgberget, enligt många sockenbor. De användes till att förtöja båtar (vikingaskepp) vid. Ingen har dock sett eller kunnat visa några ringar.

Hela krönplatån upptas av en inre borg 55 x 45 meter.

Hällristningen mellan Tälje och Brunnsbo

Älvkvarn belägen söder om Tärna strax väster om väg 721. Johan Bertholtz i Gränsbo uppger att han i sin ungdom hört en berättelse, som torde ha hänt kring 1850. En gumma, Rump-Margit, höll

en mörk kväll på att smörja älvkvarn, då en kapten boende på Torsbo kom ridande på sin svarta häst, på gamla vägen, som förr gick över berghällarna. Det slog gnistor om hovarna på hästen. Gumman trodde att det var den onde som kom ridande, varför hon förskräckt ropade: " Snälle, goe fan, ta mig inte än".

Gravfält vid Kloberget

Beläget i nordöstra Västerfärnebo på höger sida om Svartån, före Ösby. 100 x som mest 60 meter, bestående av ca 40 fornlämningar, rundstenssättningar och tre högar. Enligt Erik Gustavsson i Islingby så var det en kvinna som en gång ska ha ramlat utför den branta bergssidan mot Svartån. Under sina försök att rädda sig upp ur vattnet klöste hon med fingrarna mot bergssidan. Därav namnet Kloberget.

Lapphällen och Lappkärret

De ligger bakom Traktormuséet i Kumla by, Norrby. Här bodde samer i kåtor. Erik Johnsson (född 1789) och Greta, född Kumlin (född 1796) har berättat när samerna flyttade från Lapphällen tidigt 1800-tal. Man har kunnat se mindre gropar i stenhällen, som markerade platsen för tre kåtor. Nedanföer hällen ligger en sankmark som heter Lappkärret.

LARS NORDMARK